

AKADEMIE ALTERNATIVA s.r.o.

**Využití arteterapie při zpracování traumat dítěte
umístěného v náhradní rodinné péči**

ABSOLVENTSKÁ PRÁCE

Autor práce: Mgr. Šárka Šimšová

Studijní obor: Arteterapie

Vedoucí práce: Mgr. Eva Hegarová

ABSTRAKT

Téma mé absolventské práce se zrodilo díky mým přijatým dětem, které mě přivedly blíže k této problematice. Díky tomu, že jsem pěstounkou jsem začala více směřovat také profesně k tématu náhradní rodinné péče. Z vlastní osobní zkušenosti jsem mohla poznat jaká témata jsou pro děti žijící mimo vlastní rodinu důležitá či obtížná. Nyní se věnuji doprovázení pěstounských rodin a mohu pracovat také s dalšími pěstounskými rodinami a dětmi, které se potýkají s obdobnými problémy jako dříve my.

Cílem mé práce bylo nalézt pro tuto specifickou cílovou skupinu dětí, vhodná arteterapeutická cvičení a pracovat tak s dětmi na zpracování témat, která jsou pro ně osobními tématy. Cíleně jsem vybrala děti, které prožily ztrátu, ať už rodiče či prarodiče a žijí trvale v pěstounské péči. Domnívám se, že děti mohou pomocí arteterapie postupně zvládnout své problémy a naučit se minimálně to, že lze používat výtvarné techniky jako jeden z vyjadřovacích prostředků.

Záměrem je také popsat vzniklé artefakty, nalézt např. společné rysy, zmapovat, zda děti řeší opravdu společná či obdobná témata a ověřit, zda jsou použité techniky pro tyto děti vhodné.

Klíčová slova:

Arteterapie a její využití při zpracování důležitých osobních témat dětí žijících mimo vlastní rodinu, dítě v náhradní rodinné péči, výtvarné techniky jako vyjadřovací prostředek, reflektivní dialog.

ABSTRAKT

The topic of my diploma work was born thanks to my foster children, that brought me closer to this issue. As a foster mother I began to aim my professional life to the issue of foster care. From my own personal experience I could know what issues are for children living outside their own families important or difficult. Nowadays I'm monitoring and supervising foster families and I can also work with other foster families and children who are struggling with similar problems as before we did.

The aim of this work was to find for this specific target group of children, suitable art therapy exercises and work with children on the topics which are personal ones for them. I deliberately chose children who have experienced a loss, whether parents or grandparents and live permanently in foster care. I believe that art therapy can help children gradually to cope with their problems and learn at least that artistic techniques can be used as one of the means of expression.

The aim is also to describe the artifacts that has arisen, to find e.g. commonalities, to chart, whether children really solve common or similar topics and to verify whether the techniques used for these kids fit are appropriate.

Keywords:

Art therapy and its use in the treatment of important personal themes of children living outside their own family, the child in foster care, art techniques as a means of expression, reflective dialogue.

Poděkování

Děkuji všem zúčastněným pěstounům, kteří mi umožnili pracovat s jejich dětmi, za to, že byli vstřícní a že také jako já uvěřili, že lze touto cestou dětem pomoci.

Děkuji všem dětem, které se mnou pracovaly za ochotu, upřímnost a důvěru.

Děkuji také za trpělivost a laskavý přístup mé vedoucí práce paní Evě Hegarové, že mne vždy vyslechla a našla si čas na odborné konzultace i lidské rady.

Prohlašuji, že tato absolventská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, ze kterých jsem při zpracování mé práce čerpala řádně cituji a uvedla jsem ji v seznamu použité literatury. Souhlasím, aby práce byla zpřístupněna ke studijním a propagačním účelům Akademie-Alternativa.

V Kelči dne 21. 4. 2016

Šárka Šimšová

Obsah:

ÚVOD	6
1. TEORETICKÁ ČÁST.....	7
1.1 Arteterapie a její využití	7
1.1.1 Formy arteterapie, arteterapeutické techniky	7
1.1.2 Kresebné testy a použité metody.....	9
1.1.3 Prostředí, způsob práce, vyhodnocení rizik	12
1.1.4 Struktura terapeutického procesu	12
1.1.5 Osobnost arteterapeuta	14
1.2 Náhradní rodinná péče (NRP)	16
1.2.1 Formy náhradní rodinné péče.....	17
1.2.2 Specifika dětí žijících v NRP	21
1.2.3 Témata, která mohou být důležitá či obtížná	25
1.3 Metodologie pro vyhodnocení práce	26
2. PRAKTICKÁ ČÁST.....	28
2.1 Cílová skupina – anamnézy dětí.....	28
2.2 Terapeutická setkání	30
2.2.1 Rozkreslovací obrázek	30
2.2.2 Domeček.....	33
2.2.3 Strom	38
2.2.4 Rodina	42
2.2.5 Začarovaná rodina	46
2.2.6 Emocionální srdce	50
2.2.7 Libovolné téma – co mě těší	55
2.3 Vyhodnocení a reflexe terapeuta.....	60
ZÁVĚR.....	64
Seznam použité literatury a další informační zdroje	69
Seznam artefaktů – dětských prací.....	70

ÚVOD

*„ Zdá se mi naprosto pochopitelné, když ...
diváci tvrdí, že nerozumějí významu vynořivších se obrazů, jež ztělesňují svými díly.
Jak chcete, aby jim rozuměli, když já sám, který je „dělám“, jim také nerozumím.
Fakt, že když maluji, sám nerozumím významu svých obrazů, však neznamená,
že tyto obrazy nemají žádný smysl:
naopak, jejich smysl je tak hluboký, úplný, souvislý a přitom mimovolný, že uniká prosté
analýze přímého logického poznání.*

Salvador Dalí ¹

Když jsem vybírala téma pro svou absolventskou práci, mým hlavním záměrem bylo najít cestu, jak pomoci dětem, které díky tomu, že nemohou žít s vlastními rodiči řeší důležité otázky, kterým sami nerozumí a ptají se: „proč je tomu tak?“ a potřebují znát odpovědi, aby si nevytvářeli domněnky vedoucí např. ke snížení vlastního sebevědomí, aby se neobviňovaly z událostí, které se odehrály, protože jen my víme, že ony je nemohly ovlivnit.

Pracovat s touto specifickou cílovou skupinou, dětmi žijícími v náhradní rodinné péči, jsem se rozhodla také proto, že jsem sama pěstounkou dvou přijatých dětí, které také, přesto, že jsou již dospělé, dodnes řeší svou minulost a vyrovnávají se neustále s faktem, že bude jejich součástí už navždy. Obtížnost tohoto procesu, přijetí své vlastní minulosti a schopnost dále plánovat budoucnost mě stále fascinuje. Je to neustálá a nekončící práce na tvorbě vlastní identity, která je zatížena minulostí a prožitými zkušenostmi.

Cílem mé práce je najít nové způsoby jak pracovat s dětmi s prožitými traumaty, zmapovat, jaké arteterapeutické techniky jsou pro ně vhodné a proč. Zjistit, zda jim tyto techniky mohou pomoci pochopit svou minulost a vyrovnat se s ní, ale také s prožitými ztrátami, zda jim umožní lépe budovat vlastní identitu.

Citát Salvadora Dalího mne natolik oslovil proto, že mi přijde výstižný i pro mou cílovou skupinu. Zdá se mi, že tyto děti samy a ani jejich okolí mnohdy nerozumí tomu, co dělají a vše má přitom tak hluboký význam, že stejně tak jako v citátu uniká prostému logickému pochopení.

---

¹ Kulka, J. *Psychologie umění*. 2.vyd. Praha : Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2329-7. str. 231.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1 Arteterapie a její využití

Arteterapie je zjednodušeně řečeno terapie výtvarným uměním, je to disciplína, využívající k léčebným cílům formy a prostředky výtvarného umění. Pracuje hlavně s tvorbou a reflexí zaměřenou na proces umělecké tvorby. Prvořadým cílem ale není vytvoření uměleckého díla, ale prostřednictvím sebevyjádření, rozvíjení tvořivosti, nalézání nových vyjadřovacích prostředků, rozvoje schopnosti komunikovat a zpracováním osobně významného tématu, dosažení odstranění nebo zmírnění těžkostí člověka. Umění a tvorba může a taky umí léčit a uzdravovat duši.

Výtvarná produkce se pro klienty stává prostředkem sdělení něčeho, co by jinak slovně nedokázali vyjádřit, jak popisuje Kulka². Umění ventiluje naše emoce a pocity. Prostřednictvím sebevyjádření dokáže arteterapie nastartovat proces změn v osobnosti jedince a to díky uvažování nahlas (reflexe) nad vlastním tématem. V dnešní konzumní a málo tvůrčí populaci nabývá velkého a nového významu. Arteterapeutické techniky mohou být cestou v procesu hledání, objevování a získávání nových náhledů i řešení dané problematiky. Umění podporuje kreativitu, narušuje stereotypní vnímání i myšlení.

1.1.1 Formy arteterapie, arteterapeutické techniky

Arteterapii lze používat formou³

- **individuální terapie**
- **skupinové terapie** (sem řadíme i rodinnou arteterapii)

V individuální arteterapii, kde má klient terapeuta k dispozici jen pro sebe, se navazuje úzký kontakt. Vhodná je zejména pro klienty, jejichž problém vyžaduje celou pozornost terapeuta, nebo jejichž chování by působilo rušivě ve skupině. Vhodné je také pro hyperaktivní, nebo naopak anxiózní děti, které jsou úzkostné a vyhýbavé. Také je vhodnější pro klienty, kteří potřebují zpracovat příliš osobní či citlivá témata.

---

² Kulka, J. *Psychologie umění*. 2.vyd. Praha : Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2329-7. Kap. II., část 3.1 Arteterapie, str.65.

³ Šicková-Fabrici, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3. Kap.7, str.43

Skupinová arteterapie je formou náročnější zejména pro terapeuta. Má však řadu výhod, které rozepisuje podrobněji Šicková-Fabrici, zmiňuje také její nevýhody.

Ve své práci jsem volila jako vhodnější formu individuální terapie, jelikož budu pracovat s dětmi, které mají různé osobní příběhy, které mohou být příliš soukromé a proto se domnívám, že by ve skupině obtížněji o svých osobních tématech komunikovaly.

Důležitým prvkem v arteterapii se jeví **volba témat**, která mohou být pro klienta osobními tématy. Kulka popisuje⁴, že volba témat a námětů k výtvarnému projevu je zcela volná. Lze ji shrnout do následujících okruhů:

- Vlastní minulost a přítomnost: představa o sobě, jak se jevím okolí, můj nejhorší zážitek, já uprostřed lidí, apod.
- Budoucnost, cíle, abstraktní pojmy: jaký bych chtěl být, tři přání, já za deset let, dobro, svoboda, síla a slabost, aj.
- Vztahy ve skupině: moje postavení ve skupině, nálada dnešní skupiny, skupina na poušti, portréty členů skupiny, skupina vystupuje na horu, apod.

Techniky arteterapie, jak uvádí Kulka jsou různé a do značné míry závisí na osobnosti terapeuta. Uvádí, že se realizují např.:

- Volná kresba (malba, plastika), každý kreslí, maluje, modeluje co chce. Může a nemusí být připojen okruh námětů nebo téma.
- Komunikace výtvarným uměním: dva nebo více klientů se domlouvají pouze pomocí obrázků. Myšlenky a city jsou vyjádřeny tvary a barvami.
- Doplnovačky: zvolí se téma, např. lidská postava, klienti sedící v kruhu doplňují společnou kresbu (malbu), někdo např. začne hlavou a ostatní postupně doplňují a dokončují tak skicu. Projevuje se spolupráce, důležité je to, co si kdo ke kreslení vybere a jak to pojme.
- Společné malování: více osob maluje současně na jeden papír společné téma, např. bájnou krajinu, skupinu lidí, náladu, společenský výjev, atd.

---

⁴ Kulka, J. *Psychologie umění*. 2.vyd. Praha : Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2329-7. Kap. II., část 3.1 Arteterapie, str.66.

1.1.2 Kresebné testy a použité metody

Ve svých terapeutických sezeních budu pracovat také s **kresebnými testy**, se kterými arteterapie pracuje v projektivně - symbolické, ne jen v jednoduché klasifikační rovině, kde se přesně dají diagnostikovat jednotlivé položky v kresbě. Vždy je potřeba mít na mysli, že v arteterapii jde nejen o celostní hodnocení výtvarného artefaktu, ale také o samotný proces tvorby, o reflexi prožitků spojených s procesem tvoření.

Test barev – doc.PhDr. Ivan Šmahel, CSc - čtyřfázový test⁵

Testem zjišťujeme používání oblíbených či neoblíbených barev, což může souviset i s momentálním rozpoložením v danou chvíli. Test se zadává před započatím práce.

1. fáze před rozkreslovacím obrázkem na libovolné volné téma zadáme test, kdy do připravených okének má dítě vybarvit nejprve tři nejoblíbenější barvy /označíme +/ a pak tři nejneoblíbené barvy /-/. +   /   -
2. fáze spočívá v tom, že zadání (oblíbené a neoblíbené barvy) opakujeme při další hodině před další kresbou např. kresba domu.
3. další fáze zadáme test barev před kresbou rodiny.
4. fáze zadáme test barev před kresbou začarované rodiny případně při kresbě jiných témat.

Takto můžeme vyhodnotit, zda se nějak změnilo pořadí použitých barev, s čím volba může souviset, zda došlo k nějakému posunu apod.

Test stromu – Baum Test – podle Kocha (1952) ⁶

Je inspirovaný grafologií. Jeho základní princip spočívá v tom, že kresba stromu je na symbolické úrovni kresbou sebe samého. Při testu se zaznamenává i průběh kresby (případné gumování, apod.). Jednotlivé rysy kresby mohou být výrazem různých vrstev osobnosti, proto je jeho výklad komplikovaný a interpretace testu vyžaduje dlouholetou praxi.

Je důležité, aby autor doplnil kresbu verbálními odpověďmi na pokládané otázky. Např. Jaký druh stromu jsi nakreslil? Je tento strom zdravý? Je živý či mrtvý? Má strom semena? Má plody? Květy? Kde strom stojí? Jaké je právě roční období? Která část stromu je nejlepší, nejhorší? Jak je strom starý? Otázka vhodná, když tušíme prožité trauma či zneužívání apod.: Pokusil se někdy tomuto stromu někdo ublížit?

⁵ Šmahel, I. *Psychologická praktika*. 1. vyd. Brno : Masarykova universita, 1996. 97 stran, ISBN 8021014563.

⁶ Šicková-Fabrici, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3. str.106.

Důležitá je také velikost stromu, umístění v prostoru, linie a další detaily, např. infantilní znaky. Sledované znaky jsou kořeny, základna, kmen, koruna, větve, ovoce, listy a další znaky.

Test domu⁷

Kresba domu symbolizuje vlastní obraz dítěte, obraz jeho těla, jeho vyspělost, kontakt s realitou a citovou zralost. Experti projektivních kreseb se domnívají, že je i reflexí rodičovského domova a vztahu k rodičům a sourozencům. Dům bývá často oblíbeným tématem dětských kreseb vedle figury. Obdobně je zde důležité pokládat následně doplňující otázky o domě, který dítě nakreslilo (obdobně jako u testu stromu).

Např.: Čí je to dům? Líbí se ti ten dům? Chtěl bys mít tento dům? Chtěl bys v domě bydlet? Který pokoj v domě by byl tvůj? Koho by sis přál, aby bydlel s tebou v pokoji? apod.

Naše rodina⁸

Novák uvádí, že se nejedná o test, který by byl standardizovaný a dostupný jen psychologům. Naopak přichází s myšlenkou, že kreslení rodiny je velmi užitečný nástroj také v rukou odborníků, zabývajících se citovými a sociálními vazbami dětí. Ponechává dostatek prostoru k fantazii, ale i k vzhledu do reality dítěte. Bezprostředně po nakreslení rodiny je opět nutný následný empatický rozhovor, kterého by měl být schopen každý, kdo se s dítětem setkává, žije s ním, byť jen po určitý čas. Je na něm, kolik informací je z takové kresby schopen vytěžit pro poznání dítěte. Novák vychází z předpokladu, že charakter kresby není záležitostí náhody, ale je ovlivněn zkušenostmi, zážitky a představami autora obrázku. Říká, že kresebný projev je projekcí vědomých i nevědomých přání, představ, tužeb i cílů. Varuje však před unáhlenými soudy, citují: ...“Kresba není klacek, jímž by měl být deptán nezdárný rodič.“ Dítě může hrát s rodiči svou hru, může je chtít pozlobit, může trpět pubertálním bolestí a neuspokojil by je nejzkušenější pedagog, může na sebe strhávat pozornost, může citově vydírat za konkrétním účelem, apod.. Vždy však výsledek – kresba rodiny stojí za zamyšlení a leckdy i za konfrontaci s názorem psychologa.

Kresba začarované rodiny

Šicková –Fabrici uvádí⁹, že kresba stimuluje symbolické vyjadřování dítěte, instrukce zní:

---

⁷ Šicková-Fabrici, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3. str.106-107.

⁸ Novák, T. *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*, Olomouc : Rubico, 2004. ISBN 80-7346-037-8. str.4-6.

„Nakresli svoji rodinu, ale představ si jako by přišel kouzelník a každého z vás by začaroval do zvířete, kterému nejlépe odpovídá.“ Zde je také důležité vyslechnout si interpretaci dítěte, co pro něj které zvíře představuje. Děti týrané či s malým sebevědomím mají tendenci se kreslit jako malá zvířátka či malý hmyz (mravenec apod.).

Novák uvádí¹⁰ postup a instrukci dle Z. Matějčka, který začíná kresbou Naše rodina a po dokončení vyzve dítě, aby otočilo papír na druhou (čistou) stranu a následuje instrukce obdobná jako uvádí Šicková-Fabrici.

Novák popisuje význam metody, kterou popsal již Matějček a kol., který konstatoval, že je zde jen málo místa pro pojetí rodiny jako jednoho druhu zvíře. Hlavní význam metody vidí v „pojetí klíčových osob“ ve smyslu zvýraznění toho, co je v kresbě rodiny skryto a nedotčeno. V každém případě je nutné s autorem kresby o jeho volbě a symbolice zvířat pohovořit.

Upřesníme si kdo je kdo, což může dítě napsat i samo do obrázku, ale co je podstatnější, dozvědět se faktické, nebo jen pseudozdůvodnění volby. Např. prase může být proto, že je pořád špinavé, ale také proto, že dítě neumělo namalovat koně, ale prasátko ano.

Pro svou práci jsem zvolila techniky jako je kresba tužkou, pastelky, práce s modelínou, malba – vodové či temperové barvy. Imaginativní techniky.

Zařadila jsem také metodu „**Písek**“, což je technika, která zobrazuje aktuální nejbližší sociální vztahy, aktuální realitu dítěte. S touto metodou jsem byla seznámena v rámci výcviku DDP (Dyadic Developmental Psychotherapy), který byl zaměřen na dyadickou vývojovou terapii (vztah dítěte a prvotního pečovatele, nejčastěji je to matka, jako hlavní vztahová osoba) a léčbu poruch attachmentu (vazby jako citového pouta).

Metoda „písek“ se v této terapii využívá jako jedna z diagnostických metod a spočívá v tom, že děti, ale i dospělí mohou do vrstvy křemičitého písku (v bedýnce cca menší než A3) poskládat jakýkoliv obrázek s využitím čehokoliv z připravených věcí, jako např. stavební materiál (kostky, kamínky, kuličky, přírodniny, knoflíky, apod.), lidské postavičky různého stáří, dále zvířata z různých prostředí (domácí, divoká, exotická, milá i hroživá) a kouzelné postavy (pohádkové, scify, příšera, vojáčky). Pro vyhodnocení vytvořeného obrazu je opět zapotřebí reflektivní dialog, kdy tvůrce popíše, co, či kdo, je v obrázku.

---

⁹ Šicková-Fabrici, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3. str.107.

¹⁰ Novák, T. *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*, Olomouc : Rubico, 2004. ISBN 80-7346-037-8. str.17

1.1.3 Prostředí, způsob práce, vyhodnocení rizik

Volila jsem individuální formu práce, protože témata jsou příliš osobní pro skupinovou práci. Stála jsem před volbou, buď pracovat v ateliéru mateřského centra, kde by děti docházely, nebo pracovat přímo v rodině např. v dětském pokoji dítěte.

Nejprve jsem potřebovala zjistit, jaké prostředí rodina pro arteterapeutickou práci nabízí, zda má dítě vlastní dětský pokoj nebo jiný prostor, kde by bylo možno zajistit klid na práci.

Spatřuji v domácím prostředí mírné riziko, protože zde mohou být děti ovlivněny jednak pěstouny, případně by mohlo dojít k zasahování či rušení dalšími členy domácnosti. Naopak známé prostředí pro dítě, by mohlo být i přínosem, ale na zvážení je, jak zajistit potřebný klid na práci bez rušivých vlivů.

Vyhodnotila jsem také jako jedno z rizik fakt, že jsem sama pěstounkou a mohla bych mít tendence usuzovat podle osobních zkušeností s mými přijatými dětmi. Jelikož mám již jistá očekávání a představy, jak v různých situacích děti na daná témata reagují, budu si muset dát pozor, abych nepředjímala své názory a byť nechtěně je dětem nepodsouvala. Také fakt, že do domácností chodím pravidelně a má role dosud byla odlišná a nyní bude jiná – terapeutická, bude potřeba toto vysvětlit dobře dětem i pěstounům.

1.1.4 Struktura terapeutického procesu

Délka arteterapeutického procesu

Počet setkání dle Šickové-Fabrici¹¹ závisí na závažnosti problému a na způsobu, jak klient reaguje na terapii. Uvádí důležité momenty zejména při hodnocení úspěšnosti celého arteterapeutického procesu, i to jak poznáme, že započal proces uzdravení. Pro mou práci jsem volila 7 individuálních setkání, ale počítám s tím, že pokud by bylo potřeba s dítětem dále v terapii pokračovat a zaměřit se již cíleně na témata, která vyplývají z naší práce, budeme pokračovat s dítětem v rámci mého doprovázení rodin i dále.

Šicková-Fabrici uvádí také to, co je důležité pro terapeuta:

- 1) V průběhu procesu archivování výtvarných prací klienta, na některých je viditelný progres či regres ve formách i obsahových kritériích – integraci kresby, malby nebo plastického projevu, v bohatší tématice, ve větším počtu detailů, v živější barevnosti,

---

¹¹ Šicková-Fabrici, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3. str. 53-55.

ve zlepšení prostorového vyjádření, perspektivy, ve vedení „jistější“ linie.

- 2) Archivování autentických záznamů výpovědi klienta před začátkem arteterapeutické intervence, během ní i na jejím konci, jejich komparace a vyjádření změn, které se projeví: v bohatší slovní zásobě, v delších větách, v používání přívlastků, v originalitě, v projektivní sebereflexi, ve schopnosti vyjádřit aktuální emoce, ve změně sebeobrazu, postojů k sobě i druhým, v proměně sociálního cítění a jednání, v dosažení integrity osobnosti, její rekonstrukci i v lepší integraci postiženého jednotlivce do společnosti zdravých.

Struktura jednotlivých sezení

Šicková-Fabrici¹² doporučuje členění arteterapeutického setkání na tři části:

- 1) Instrukce – vysvětlení tématu a techniky
- 2) Vlastní výtvarná práce
- 3) Diskuse zaměřená na vytvořený výtvarný produkt, ale i na proces tvorby: klient vypráví, jaké pocity v něm vyvolávají, jak reflektují jeho nitro.

Délka každého sezení bude vždy maximálně 1 hodinu, pokud se dítě vydrží soustředit, jinak plánuji délku sezení na cca 45 minut.

První setkání a jeho specifika:

Vzhledem k tomu, že děti, které se účastní mého projektu již déle znám a ony mne, není nutné se dlouze seznamovat. Důležité bude spíše vymezit moji novou nynější roli a přiblížit dětem, jak bude naše spolupráce vypadat, co mohou očekávat.

Seznámení proběhne zejména s prostředím ateliéru mateřského centra, pokud bude práce probíhat zde a ne v domácím prostředí.

Na prvním setkání je seznámím s přibližnou **strukturou sezení** a také s délkou celého setkávání (arteterapeutického procesu), že půjde pravděpodobně o 7 setkání.

Zavedeme si společný **rituál pro zahájení práce**, který bude stejný po celou dobu našeho procesu. Úvodní rituál bude např. – cesta do dílny, vaření čaje a poté zacinkání zvonečkem.

Důležité bude také budovat důvěru a vysvětlit v úvodu, že naše povídání budou probíhat jen mezi námi a je na klientovi, co bude chtít dále někomu sdělit, či ukázat obrázky apod.

---

¹² Šicková-Fabrici, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3. str. 53.

První a každé další sezení

Začátek sezení zahájíme *úvodním rituálem*,
pak zkusíme nějaké krátké *rozehřívací cvičení*.

Poté přejdeme k *hlavní činnosti*. Důležité je dobře vysvětlit téma setkání, zadat instrukci a případně seznámit i s výtvarnou technikou.

Necháme dostatečný prostor pro vlastní tvorbu (nesnažíme se urychlit proces tvorby, protože se chýlí čas, je dobré si pro jistotu vyčlenit časový prostor navíc).

Závěrem dáme prostor pro *reflexi klienta*, bude dobré mít předem připravené otázky týkající se tématu a pak již bude potřeba flexibilně reagovat podle situace na klienta.

Vše průběžně pokud je to možné zaznamenáváme (co řekl, jak se u čeho projevoval, na co a jak reagoval, apod.)

Na závěr opět použijeme *rituál pro ukončení práce*, např. zvonění zvonkem apod.

Ukončení celého procesu – poslední sezení

Myslím, že bude dobré sezení nějak ozvláštnit, např. klientovi darovat na závěr Knoflík pro štěstí (lze jej i na sezení vyrobit např. ze samotvrdnoucí hmoty), jako symbolický dárek, o kterém lze ještě také vést dialog, co si myslí, že mu sezení přinesla, jaký pro něj měl arteterapeutický proces význam. Přiměřeně věku dítěte tak provést závěrečnou reflexi na zhodnocení celého procesu setkávání. Cílem je zjistit, zda jej něco oslovilo, jaké barvy si na závěr vybere, libovolné téma napoví, zda je již schopen vidět věci jinak, apod.

1.1.5 Osobnost arteterapeuta

Arteterapie je mezioborovou disciplínou a již ze samotného názvu ARTE - TERAPIE je vidět, že je potřeba mít vědomosti jak z oboru terapie, tak z oblasti umění. Vedle těchto znalostí je však stejně důležité nebo ještě důležitější mluvit o osobnostních předpokladech arteterapeuta ¹³.

Arteterapie nemá v České republice jednoznačně legislativně vymezen profesní statut. Vymezení uměleckých terapeutických oborů jako takových je předmětem mnoha diskusí a sporů v odborných kruzích a je ve stádiu vývoje.

Žádný skutečně kvalitní arteterapeut se kromě teoretického studia oboru neobejde bez zážitkového výcviku a bez supervize (ochota pracovat sám na sobě a též se měnit).

---

¹³ Šicková-Fabrici, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3. str. 56-60.

Zaměřme se proto více na znalostní a osobnostní předpoklady arteterapeuta. Jelikož jde v terapii o celostní zacházení s člověkem, je potřeba aby měl dostatečné znalosti z oborů:

- Psychologie (zejména psychopatologie)
- Medicína (antropologie)
- Pedagogika (zejména speciální a léčebná pedagogika)
- Umění (dějiny umění, estetika, psychologie umění, teorie umění, ale i znalost různých výtvarných technik)

Dále se Šicková-Fabrici¹⁴ zamýšlí nad osobnostními předpoklady, zařadila zde především:

- Empatii
- Umění pracovat v souvislostech
- Improvizaci
- Intuici, schopnost předvídat vývoj událostí a jevů
- Vysoký morální a etický kredit
- Měl by sledovat v terapii jasný terapeutický či diagnostický cíl
- Měl by umět vytvořit atmosféru důvěry
- Pomáhat klientovi plnit nové, neznámé zadané úkoly, ale měl by ho povzbuzovat k vlastním interpretacím
- Měl by být dostatečně komunikativní, aby inicioval rozhovor
- Být lidský, více než mechanistický

Arteterapeutický vztah mezi klientem a terapeutem popisuje Šicková-Fabrici¹⁵ jako vztah, který je založen na důvěře, měl by být rovnocenný a přístup se vyznačuje úctou k člověku. Vztah vnímá jako kreativní alianci, klient je v ní doprovázen na určitém úseku svého života. Někdy to může být i celoživotní doprovázení. Cílem je navigovat klienta tak, aby se zřekl chování a vztahů, které jemu nebo jeho okolí způsobují bolest a dokázal je nahradit takovými, z nichž by měl radost a které by posilnily vědomí vlastní hodnoty a sebelásky v pozitivním smyslu.

Terapeut by se měl soustředit zejména na porozumění, snaží se prožít úhel pohledu

---

¹⁴ Šicková-Fabrici, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3. str. 58.

¹⁵ Šicková-Fabrici, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3. str. 59.

klienta. Základním krédem by měla být tvořivost arteterapeuta v budování klientovy kreativity, která mu může dát stimul k pozitivním změnám v jeho životě. Terapeut i klient se snaží porozumět výtvarné symbolice, myšlenkovým vzorcům, celé struktuře klientovy osobnosti. Klient je veden k zodpovědnosti za sebe, za svou výtvarnou reflexi, je veden k sebeakceptaci, ne k sebenegaci. Klient by měl přes arteterapeutickou intervenci přijmout odvalu nejen experimentovat s novými výtvarnými technikami, ale nacházet i nové cesty řešení ve svém životě.

Terapeut pomáhá klientovi:

- Hledět na sebe – prostřednictvím reflexe – jinak než dosud
- Vytvořit si určitý nadhled, tak jak se z nadhledu dívá na své dílo
- Plněji prožívat a akceptovat své pocity nejen během tvorby
- Zvýšit svou sebedůvěru a sebeúctu přes zážitky úspěchu v umělecké oblasti
- Být otevřenější a svobodnější, nejen ve výtvarné reflexi
- Více akceptovat druhé, jejich názor a styl (nejen ten výtvarný)

Terapeut může klientovi v začátku tvorby i pomoci, ale zasahovat mu do obrázku může vždy jen s jeho předchozím souhlasem. Např. úzkostnému klientovi namaluje první čárku, nebo pomůže naopak s dokončením díla.

1.2 Náhradní rodinná péče (NRP)

Sama jsem přes osm let pěstounkou a od doby, kdy jsem se jí stala se událo mnoho legislativních změn. Dnes je vnímám díky osobní zkušenosti jako změny pozitivní a ku prospěchu zejména dětem.

V současnosti stále pokračuje proces, započatý ministerstvem práce a sociálních věcí v roce 2012 „Transformace systému péče o ohrožené rodiny a děti“.

Významné změny v oblasti náhradní rodinné péče přinesla novela zákona č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí, která vešla v platnost od 1. 1. 2013.

Formy náhradní rodinné péče upravuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině.

Změny přišly zejména v oblasti práv a povinností pěstounů, které byly zpočátku vnímány rozporuplně nejen veřejností, ale i samotnými pěstouny. Díky těmto úpravám je dnes pěstounství vnímáno více jako služba, ne již jako pseudoadopce. Pěstouni se profesionalizují

a to také díky povinnosti kontinuálně se vzdělávat. Změn k lepšímu doznává také pěstounská péče příbuzných, kteří na svou roli nejsou (ani nemohou být) předem připravováni, většinou se stanou pěstouny náhle a jen shodou okolností a pod tlakem událostí v rodině, přesto bude mít příbuzenská péče vždy přednost před tou profesionální, tzv. „cizí“.

Všichni pěstouni mají dnes díky novele svou doprovázející organizaci a tudíž maximální podporu, kterou mohou využívat ke zlepšení své rodinné situace (odborná i terapeutická pomoc, odlehčovací služby, materiální jistoty a další). Tato podpora je z mého pohledu pěstounky potřebná, jelikož pěstounství je opravdu služba a to náročná, myslím si, že právem můžeme řadit pěstouny i mezi pomáhající profese.

1.2.1 Formy náhradní rodinné péče

Veřejnost příliš neví v čem se liší osvojení – adopce od pěstounství. Přitom dnešní trend je profesionalizovat co nejvíce právě pěstounskou péči a to i příbuzenskou. V mé práci pracuji zejména s dětmi žijícími v pěstounské či poručenské péči, pro úplnost uvádím všechny základní typy náhradní rodinné péče, které jsou dnes možné.

Současná legislativa rozlišuje tyto formy náhradní rodinné péče ¹⁶.

- **Svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče**

Jednou z možností je svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče, o kterém soud rozhodne, vyžaduje-li to zájem dítěte a fyzická osoba poskytuje záruku jeho řádné výchovy a se svěřením souhlasí. V tomto případě trvá vyživovací povinnost rodičů k dítěti, přičemž ti by měli platit výživné k rukám fyzické osoby, které soud svěřil dítě do výchovy. Při výběru vhodné osoby pro svěření dítěte do péče dává soud přednost příbuznému. Pokud není možné rodičům stanovit vyživovací povinnost, nelze dítě do této formy péče svěřit.

- **Pěstounská péče**

Druhou formou náhradní rodinné péče je svěření dítěte do **pěstounské péče tzv. dlouhodobé**, do které se svěřují děti, jejichž výchova není u rodičů zajištěna a zájem dítěte

---

¹⁶ Odbor 21. Rodina a ochrana práv dětí, Formy náhradní rodinné péče. MPSV. [online]. 21.2.2013 [cit. 2016-01-03]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/14501>

takové svěřeni vyžaduje. Dítě může být svěřeno též do společné pěstounské péče manželů. Také v této formě často figurují příbuzní (až ze 65% dle statistik za rok 2013), jelikož mají vždy přednost jako osoby dítěti známé před „cizími“ pěstouny.

Novela zákona přinesla již výše zmiňované změny, zejména je významné, že pěstouni mají dnes práva, ale i povinnosti. Posun k lepšímu je, že systém odměny pěstouna již není sociální dávkou, jako to bylo v minulosti, ale dnes je pojat jako plat, tudíž pěstounky s větším počtem dětí, které se tomuto poslání rozhodly celoživotně věnovat mají dnes nárok i na důchodové zabezpečení, což za starého systému neměly, jelikož ze sociálních dávek se důchod nepřiznává.

Pěstoun nemá vyživovací povinnost k dítěti a právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti má jen v běžných věcech, neboť toto právo nadále zůstává rodičům, pokud ovšem nejsou v rodičovské zodpovědnosti omezeni, rodiče zůstávají zákonnými zástupci dítěte. Má-li pěstoun za to, že rozhodnutí zákonného zástupce dítěte není v souladu se zájmem dítěte, může se domáhat změny rozhodnutím soudu.

Pěstoun má právo na bezplatné poskytnutí odborné pomoci, ať už pro dítě či pro rodinu jako celek, či má možnost využít i supervize. Dále má možnost využít svého práva na oddych (obdobné jako u čerpání dovolené běžných zaměstnanců), což se v praxi nejčastěji děje tak, že doprovázející organizace přispěje dětem na letní tábor v rozsahu max. 14 dní a v tu dobu čerpá pěstoun dovolenou. Obdobně zajistí krátkodobé hlídání v odůvodněných případech, např. proplatí chůvu, pokud je pěstoun hospitalizován apod.

Pěstoun se však musí také vzdělávat a sice v rozsahu 24 hodin ročně, což organizuje přímo doprovázející organizace, nebo si pěstoun zajistí vzdělání na potřebné téma jinde a organizace mu na toto vzdělávání přispěje, či ho proplatí.

Tato práva a povinnosti jsou potom ve vztahu ke konkrétní pěstounské rodině upravena v „Dohodě o výkonu pěstounské péče“, kterou má každý pěstoun povinnost uzavřít buď s doprovázející organizací nebo s orgánem sociálně právní ochrany dítěte nejpozději do měsíce od převzetí prvního dítěte do péče. Toto doprovázení sebou nese i pravidelné návštěvy klíčového pracovníka, který byl organizací určen pro danou rodinu a to min, 1 x za 2 měsíce, ale dle obtíží i častěji.

Pěstounská péče vzniká rozhodnutím soudu a končí zletilostí dítěte, ale pokračuje pokud zletilé dítě studuje (do 26-ti let). Zletilostí končí jen povinnost „doprovázení“ a končí zmíněná dohoda o výkonu pěstounské péče a odpadají tedy povinnosti s tím související jako např. povinnost vzdělávat se apod. Pěstounská péče může být také zrušena, a to jen rozhodnutím soudu, který jí může zrušit jen ze závažných důvodů a požádá-li o to pěstoun.

- **Pěstounská péče na přechodnou dobu**

Tato forma vznikla nově a od r.2013 je i legislativně zakotvena. Prvotním záměrem bylo dostat co nejvíce dětí z kojeneckých ústavů do rodinné péče právě přechodných pěstounů. Zpočátku měla i své odpůrce, ale dnes se potvrzuje velký přínos tohoto typu profesionální péče, která nabízí dětem kvalitní pomoc v často krizových a vypjatých situacích, ke kterým dochází po odebrání dítěte z rodiny. Přechodní pěstouni se připravují na svou roli déle než běžní pěstouni a hlouběji a pokud výběrem projdou a jsou zařazeni krajským úřadem jako vhodní, stávají se z nich přechodní pěstouni (legislativně – osoby v evidenci). Dále pro ně platí shodně povinnost doprovázení jako jsem již popsala u dlouhodobých pěstounů.

Je to role náročná, jelikož pěstouni na přechodnou dobu dostávají dnes do péče nejen miminka, která často míří dál do adopce, ale i starší děti, často i sourozenecké skupiny bez možnosti odmítnout dítě (např. z důvodu jiného etnika). Důvody k odmítnutí přijetí dítěte musejí být závažného charakteru a přezkoumávají se. Jde sice o pěstounství, ale již v profesionalizované formě, kdy pěstoun pobírá plat a to i v době, kdy nemá svěřeno dítě do péče a proto některé kraje již zpřísňují nároky a požadavky na ně kladené. Např. se vyžaduje, aby věkové rozpětí pro přijímané děti bylo od 0 do 18 let, oproti dřívějšímu nastavení, kdy se v začátcích tolerovaly hranice např. 0-6 let, kdy si pěstoun mohl zadat, jaké děti je schopen a ochoten přijímat do přechodné péče. V rodině přechodného pěstouna nesmí být vlastní dítě mladší 10-ti let, takový pěstoun by neměl být schválen pro tuto profesi.

Soud může na návrh orgánu sociálně-právní ochrany dětí svěřit dítě do pěstounské péče na přechodnou dobu (dále jen PPPD) osobám, a to na dobu, po kterou nemůže rodič ze závažných důvodů dítě vychovávat, nebo dobu než dá rodič souhlas s osvojením (za dodržení zákonných lhůt které respektují např. šestinedělí apod.) Doba má ale maximální hranici 1 rok. Toto neplatí pouze v případě postupného svěřeni dalších sourozenců dítěte, ne však na dobu delší, než jeden rok od svěřeni posledního ze sourozenců.

Vyživovací povinnost k dětem svěřeným do pěstounské péče náleží nadále rodičům nebo jiným osobám povinným výživou k dítěti, kterou určí soud.

- **Poručenství, pokud poručník o dítě osobně pečuje**

Využívá se v situaci, kdy

- oba rodiče nezletilého dítěte zemřeli,
- rodiče byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti,
- výkon jejich rodičovské zodpovědnosti byl pozastaven nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu

Poručník bude nezletilé dítě vychovávat, zastupovat a spravovat jeho majetek místo rodičů.

V podstatě se jedná o to, že poručník je zákonným zástupcem dítěte se všemi pravomocemi rodičů, ale současně na něj spadají veškeré povinnosti týkající se pěstounské péče, včetně uzavření „Dohody o výkonu pěstounské péče“, povinnosti se vzdělávat apod. Také tady platí, že pěstoun-poručník nemá k dítěti vyživovací povinnost a má nárok na stejné příspěvky jako pěstoun. Často se i v této formě objevují příbuzní dětí, které např. osiřeli, nebo z různých jiných důvodů byli zbaveni rodičovských práv (nesvéprávnost, nemoci apod.)

Poručník odpovídá soudu za řádné plnění funkce poručníka a podléhá jeho pravidelnému dozoru. Zejména je povinen podávat soudu 1x ročně zprávy (vývojového charakteru) o osobě poručenca a předkládat účty ze správy jeho jmění. Jakékoli rozhodnutí poručníka v podstatné věci týkající se dítěte vyžaduje také schválení opatrovnickým soudem.

- **Osvojení**

Osvojením vznikají mezi osvojitelem a osvojencem vztahy jako mezi rodiči a dětmi a mezi osvojencem a příbuznými osvojitele vztahy příbuzenské. Osvojitelé mají při výchově dítěte v plném rozsahu rodičovskou zodpovědnost. Do knihy narození matriky se namísto rodiče na základě pravomocného rozhodnutí soudu o osvojení zapíše osvojitel/é. Dítě získává osvojením příjmení osvojitele a vztahy k původní rodině, na rozdíl od pěstounské péče, zanikají. K osvojení je potřebný souhlas zákonného zástupce – biologického rodiče osvojovaného dítěte, ale i nezletilého rodiče, i když není zákonným zástupcem dítěte. Pokud to umožňují rozumové schopnosti osvojovaného dítěte a ono je schopno posoudit dosah osvojení, je potřebný o jeho souhlas.

Osvojitelem se může stát osoba, která zaručuje svým způsobem života, že osvojení bude ku prospěchu dítěte i společnosti. Tuto způsobilost posuzují krajské úřady obdobně, jako posuzují způsobilost pěstounů k výkonu pěstounské péče dlouhodobé. Po osvojení dítěte však tato rodina nemá povinnost odborného doprovázení (pokud neurčil soud jinak) a ani orgány sociálně právní ochrany nemají k této rodině žádné povinnosti a nenavštěvují ji, vztahuje se na ně režim, jako na každou jinou rodinu s vlastním dítětem.

1.2.2 Specifika dětí žijících v NRP

Z knihy: *Dcera padajícího listí, příběh o duši, která přežila díky lásce.*

*„Nestalo se mi nic víc a ani nic míň než to,
že jsem byla na samém počátku svého života
zavržena a opuštěna svou matkou.*

*Nestalo se mi nic víc a ani nic míň než to,
že jsem ztratila víru v dobrý svět.*

*Nestalo se mi nic víc a ani nic míň než to,
že jsem ztratila důvěru v sebe samu
a bloudila dlouho, předlouho bez útěchy
v jeskyni svého nitra.*

Nic víc a ani nic míň...“

Tereza Nagy Štolbová¹⁷

Z vlastních zkušeností pěstounky jsem vyzorovala určité odlišnosti v projevech chování přijatých dětí oproti chování vlastních dětí. Nejtěžší pro děti bývá nalezení důvěry v nové rodiče, což je těžší pro starší dítě a úměrné dříve prožitým negativním zkušenostem.

Toto téma o vytváření citové vazby mezi rodičem (prvotním pečovatelem) a dítětem popisuje ve vztahu k dětem vyrůstajícím v náhradní rodině Petra Vrtbovská¹⁸, která vychází z Bowlbyho teorie attachmentu (vazby). Dítě se rodí jako bezmocné a závislé na péči rodičů a je jen na nich jakou prvotní péči dítěti poskytují a z těchto zkušeností o světě kolem si dítě

---

¹⁷ Nagy Štolbová, T. *Dcera padajícího listí*. Praha : Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-710-1.

¹⁸ Vrtbovská, P., *O ztraceném dítěti a cestě do bezpečí*. Praha: Sdružení SCAN, 2010. ISBN (sdružení SCAN): 80-86620-20-4.

vytváří prvotní vztah k pečující osobě. Celkový postoj a vztah rodičů k dítěti se projevuje v každém okamžiku vzájemného kontaktu. Dítě dostává signály zvenčí a podle toho získává pocit buď takový, že svět je bezpečné místo a jeho potřeby jsou naplňovány (v případě dobrých a pečujících rodičů = vznik jisté vazby), nebo naopak takový, že jeho potřeby nejsou naplňovány, nebo jen někdy, že svět je nebezpečné místo a nikdo mu neřekne, jak se má správně chovat (v případě, že rodič nereaguje na pláč dítěte, nepřijde, nenakrmí, nepřebalí, nezachrání ho, aby nespadlo ze schodů, neopařilo se, a když pláče, okřiknou ho, či hůř dostane ránu = vznik nejisté vazby). Petra Vrtbovská popisuje¹⁹ jak se vyvíjí attachment – vazba v raném dětství, jak v prvním roce života vzniká důvěra či nedůvěra v okolní svět. Dítě s poruchou attachmentu se naučilo, že se nemůže na nikoho spolehnout, proto většinou po té, co je z nefunkční rodiny odebráno a umístěno do náhradní rodiny projde fázemi okouzlování okolí (zalíbit se - přežít), pak přejde mnohdy do fáze zastrašování (naplnit záludně své potřeby) až k fázi ovládnání všeho a všech, jelikož jen tak si dodají pocit bezpečí, že mají kontrolu nad svou situací. Problém je, že dítě je pak stále v opozici, na cokoliv řekne NE, ale dělá to nevědomě, proto nepomůže vysvětlovat, dítě netestuje. Tyto děti se pak chovají jako tzv. „kontrolující děti“, což je mnohdy pro soužití obtížné.

Prožitá ztráta je dalším specifikem dětí vyrůstajících v náhradní rodinné péči. Ať už se jedná o odebrání dítěte z původní rodiny, či odchod jednoho nebo obou rodičů od dítěte, nebo i případy úmrtí rodiče. Vždy dítě zažije ztrátu blízké vztahové osoby, která se o něj dosud starala, byť ne úplně pečujícím způsobem. Tuto ztrátu si často dítě neumí vysvětlit, mnohdy se obviňuje, že nebylo dost hodné, nebo dost dobré. Tyto pocity pak sebou přinášejí snížení sebehodnocení a ztrátu vlastní identity. Představme si, o co vše dítě přijde, pokud je odebráno z původní rodiny, většinou se musí přestěhovat jinam, ať už je to k přechodným pěstounům nebo i k příbuzným, často změni prostředí, školu, kamarády a vše, co bralo jako jistotu ve svém životě, což je velmi podstatný zásah do vnímání identity.

Otázky, které často děti žijící v náhradních rodinách kladou, popisuje Dagmar Zezulová²⁰, která je sama pěstounkou a také ve své knize radí, jak dětem na jejich otázky odpovědět. Např. jak dítěti sdělit, že se nám nenarodilo, co mu říci o biologických rodičích, proč ono je tmavé, když my jsme blond. Často se dítě ptá: Máte mě rádi, i když nejsem váš?

---

¹⁹ Vrtbovská, P., *O ztraceném dítěti a cestě do bezpečí*. Praha: Sdružení SCAN, 2010. ISBN (sdružení SCAN): 80-86620-20-4, str. 18-24.

²⁰ Zezulová, D., *Pěstounská péče a adopce*. Praha : Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0065-9. Kap.11, str.111-116.

Nevrátíte mě zpátky? Tyto otázky opět souvisí s prožíváním nejistot a pokud pěstouni nejsou dostatečně empatictí k těmto tématům, mohou nejistoty ještě prohlubovat, nebo naopak mohou vytvořit nový vztah, pro dítě léčivý. Vrtbovská uvádí, že délka léčení traumatu, kdy dítě zažilo zanedbávání je dvojnásobná, tzn., že pokud bylo dítě odebráno ze zanedbávající či týrající rodiny např. v pěti letech, bude potřeba dalších deseti let léčivého vztahu pro uzdravení tohoto dítěte a to musí být pěstouni poučení o „terapeutickém rodičovství“, o možných negativních projevech týraných dětí, aby tohoto „léčivého“ vztahu byli vůbec schopni a mohli tak vytvořit dítěti novou „banku“ pozitivních zážitků a zkušeností, které by mohly učit dítě důvěřovat lidem a světu kolem sebe. Než si dítě v nové rodině vytvoří vazby a vztahy je schopno dlouho dávat najevo, že chce odejít, např. ve vypjatějších situacích, kdy se nastavují pravidla, na která nebylo zvyklé. Toto jsou těžké chvíle pro nepřipravené pěstouny.

S prožitými zkušenostmi se vážou úzce i projevy chování, které jsou často nestandardní a někdy se stávají až obtěžujícími. Jde např. o účelové chování, ke kterému děti vede často touha uspět za každou cenu, strach ze selhání, trestu, bolesti. Jako by děti neuměly rozeznat co je z dlouhodobého hlediska důležité, reagují pouze na bezprostřední ohrožení. Jde často o účelové lži či fabulace. U některých dětí je motivací k účelovému chování opět jen zkušenost, že dospělým se nedá věřit. Budování důvěry je proto nejdůležitějším dlouhodobým úkolem pěstounů. Naučit dítě nejen brát, ale také mít radost z oboustranného vztahu je práce na mnoho let a ne vždy se potká s úspěchem. Setkáváme se často nejen s lhaním, ale také s podváděním a krádežemi. Někdy je motivací „uplácení“, kdy děti neumí jinak navázat vztah v kolektivu, kupují si zájem např. sladkostmi. Lži někdy zajdou až k patologickému lhářství, kdy děti nerozlišují mezi lží a skutečností, lež pro ně pak představuje „jen“ vysněnou skutečnost, které samy chtějí věřit. Pro některé děti je obnažení pravdy a skutečnosti tak nepředstavitelné a ohrožující, že se raději stylizují do zvolené role a bezpečnější se pro ně stane nejistota stále nových vztahů či prostředí. Svět okolo nesmí vědět jaké doopravdy je.

S nízkým sebevědomím dětí, které byly opakovaně opouštěny se pojí snaha o bezvýběrové kontakty s ostatními lidmi. Každý kdo projeví o dítě zájem je v jeho očích dobrý a to nejen vrstevník, ale i dospělá osoba. Stávají se tak snadnou kořistí nevhodných part a lidí se zavadovým chováním a není snadné tyto děti naučit, že si mají přátele vybírat a podle jakého klíče. Obdobně se chovají i v pozdějším dospělém věku u výběru partnera, často inklinují k partnerům s dominantními a žárlivými sklony. Stávají se na nich i závislí a jsou ochotni jako důkaz lásky obětovat cokoliv.

Dalším obtížným projevem může být až patologický vztah k jídlu. Někdy se stává

náhradním způsobem uspokojování potřeb (přejídání, dojíždání všech zbytků po všech). Bývá obzvlášť nápadné u dětí, které zažily hlad a časté strádání v původní rodině. Stává se, že si pak hromadí jídlo (ve skříni mezi oblečením, pod postelí, ve stole apod.), i když v nové rodině je stále plná lednice a hlad již nemají. Nahromaděné jídlo ani nejedí a ono se kazí a mohlo by pak být příčinou zloby nepoučených rodičů.

Známe také případy, kdy se dítě sebepoškozuje. Děti se snaží svou vnitřní bolest a napětí, které prožívají a je pro ně neúnosné, přebít bolestí tělesnou. Zde je důležité zjistit příčiny a spouštěče tohoto chování a vyhledat odbornou pomoc. Jak složité se dítě může vyrovnávat s dopadem raného traumatu, se ztrátou mateřské lásky, vypovídá osobním příběhem Tereza Nagy Štolbová²¹, která si prošla také obdobím mentální anorexie, sebepoškozováním a sebevražednými tendencemi, ale přežila, jak sama popisuje: díky lásce.

Velkým tématem, které děti nejpozději v pubertě řeší, je identita. Otázky typu: Kdo jsem, tedy spíše čím jsem a kdo jsou moji rodiče je zajímavá a záleží na pěstounech a jejich postojích a vztahu, který navenek prezentují vůči biologickým rodičům dítěte, zda se budou pěstounů vůbec ptát a jaký sami zaujmou ke svým rodičům postoj. Stává se, že pěstouni se na rodiče dětí zlobí, protože nemohou pochopit v porovnání se svými zkušenostmi, jak mohli dětem ubližovat, či proč se ocitli svou nezodpovědností k životu v situaci, kterou už ani neumí sami vyřešit (bezdomovectví, závislosti, výkon trestu apod.). Děti mají často spoustu otázek, ale před pěstouny se je bojí vyslovit, jelikož tuší z reakcí pěstouna, že on sám má s přijetím rodičů problém. Je zde důležité pracovat na těchto tématech nejprve s pěstouny, protože to jsou právě oni, kteří pokud chtějí dítě přijmout bezpodmínečně, musí přijmout i skutečnost, že mají právě takové rodiče, jaké mají. Je zde důležité oddělit osobnost rodiče od jeho chování, se kterým můžeme nesouhlasit a dítěti toto i vyslovit, že chování rodiče nebylo správné. Dítě potřebuje vědět, že rodiče ho měli rádi, jen často neuměli či nemohli o něj řádně pečovat, ať už z nejrůznějších důvodů.

„ Milý Bože, já jsem adoptovaný.

Je to stejné, jako kdybych byl opravdický?

*Jenda*²²

Z knihy Děti píší bohu, kterou vydalo Karmelitánské nakladatelství v roce 2007 (Marshall, Hampl 2007)

---

²¹ Nagy Štolbová, T. *Dcera padajícího listí*. Praha : Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-710-1.

²² KLIMEŠ, J. *Budování identity dítěte*. Praha : Občanské sdružení Rozum a Cit, 2008. str. 7.

S pěstouny se snažíme právě formou vzdělávání o těchto tématech diskutovat a přivést je na tento profesionální přístup práce. Sama pěstouny vzdělávám a musím konstatovat pozitivní posun ve vnímání této otázky – identita a vztah k biologické rodině. Pěstouni se učí chápat význam těchto témat pro dítě a mnoho z nich již chápe, proč je pro dítě užitečné vědět co nejvíce o svých rodičích. Učíme je nejprve podporovat vztah k rodičům, to, jak se doma o nich hovoří, že toto téma není u pěstounů tabu. Začínají chápat i to, že z dlouhodobého hlediska je dobré podporovat i kontakty dětí s rodiči, pokud je to možné. Dítě se tak snaže a taky dříve vyrovná s tím, kdo jsou jeho rodiče. Pokud ke kontaktům nedochází a navíc je to v rodině tabu, dítě si často vysnívá ideální rodiče a pokud pak v dospělosti dojde ke střetu s realitou, kdy děti rodiče často samy hledají, bývá to o to bolestnější a někdy i šokující poznání. Kontakty s rodiči mohou dnes být díky doprovázejícím organizacím vedené v neutrálním prostředí za asistence minimálně sociální pracovnice, ale v komplikovanějších případech i psychologa. Dítě, rodiče i pěstouni jsou na kontakt řádně připravováni tak, aby zejména pro dítě byl kontakt bezpečný.

1.2.3 Témata, která mohou být důležitá či obtížná

Kdybych měla z výše popsaných specifík shrnout témata, která by mohla být u dětí žijících v náhradní rodinné péči obtížná, byla by to tato:

- VAZBA – často nejistá, kontrolující děti
- IDENTITA
- SNÍŽENÉ SEBEVĚDOMÍ
- RODINA
- PROŽITÉ ZTRÁTY
- PROJEVY CHOVÁNÍ – obtížné a nestandardní, vždy individuální dle dítěte

Pro mou práci jsem volila témata, která vychází právě z výše popsaných specifík dětí mé cílové skupiny. Jak jsem již zmiňovala, volba témat pro arteterapeutickou práci je velmi důležitá, témata by měla být volena tak, aby byla pro cílovou skupinu důležitá a osobní.

Domnívám se proto, že bude důležité pracovat na tématech, které zasahují do identity - sebezpojetí – vnímání sebe sama, což je důležité pro další rozvoj či budování identity. S tímto tématem pracuje kresebný test stromu – Baum test, ale i test domu, který navíc může reflektovat i vztah k domovu a rodičům či sourozencům.

Dalším z významných témat je vnímání rodiny jako takové, která u dětí v náhradní rodinné péči byla nějakým způsobem změněna či nahrazena, přesto, že děti žijí u příbuzných. Bude zajímavé sledovat, jak děti vnímají rodinu, koho do ní počítají a zda vnímají, že rodina je i původní rodina. Tomuto tématu se věnuje test rodiny a v obměněné podobě i test začarované rodiny.

Také se chci věnovat rozvoji vnímání barev a pocitů, proto použiji v průběhu práce čtyř-fázový barvový test a v závěru „Emocionální srdce“, kde se budeme snažit rozkrýt, jaké pocity si děti v sobě nesou a v jaké míře jsou aktuálně zastoupeny. Zde by se mohla také projevit prožitá traumata a pomocí tohoto cvičení chci rozkrýt v jaké fázi zpracování traumatu se dítě nachází a pomocí terapeutického rozhovoru se pokusit jej posunout či aspoň přiblížit k fázi přijetí.

1.3 Metodologie pro vyhodnocení práce

Pro svou práci jsem volila metodu kvalitativního výzkumu – zakotvenou teorii, jelikož pracuji s malým vzorkem dětí a zajímá mě, jak je ovlivní můj arteterapeutický proces a zda se díky mým připraveným cvičením dají zaznamenat jejich reakce či posun ve vnímání svého tématu a zda jsou tato cvičení vhodná právě pro tyto děti.

Zakotvenou teorii definuje jako induktivně odvozenou Strauss, Corbinová²³. Při analýze dat používá zakotvená teorie různé metody, např. abdukci, dedukci, ale nejčastěji indukci (což je podíl známého a neznámého). Výzkumný projekt se neskládá jen ze sběru dat a jejich analýzy, ale opakuje se proces rozhovoru, v mé práci reflektivní dialog, pozorování a následné analýzy až do bodu teoretické nasycenosti. Abdukce pracuje s hypotézou a tudíž nedodává vytvořené teorii pravdivostní hodnotu. Dedukce (popisuje jen co je známé) se neuplatňuje ve výzkumu systematicky a důsledně a proto definují Strauss, Corbinová zakotvenou teorii jako induktivně odvozenou.

Samotná aplikace induktivní metody v kvalitativním výzkumu pak znamená, že výsledek logického postupu indukce je tvrzení, či soubor tvrzení, mající pravděpodobnost hypotézy. Díky zakotvenosti teorie jsou ovšem vznikající pojmy a vztahy neustále ověřovány se zkoumanou realitou. Závěry učiněné podle kvalitativní metody zakotvené teorie nemohou být jisté, ale jen pravděpodobné.

---

²³ STRAUSS, A. CORBIN, J. *Základy kvalitativního výzkumu : postupy a techniky metody zakotvené teorii*. 1.vyd. Boskovice : Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.

Indukce je však taková obecná metoda usuzování, v níž závěr obsahuje informace, které přesahují informace, které byly známy v začátku. Induktivní závěry překračují informace uvedené v původních datech.

Ve své práci budu pracovat s těmito otázkami:

Zda a jak pomohla arteterapeutická cvičení dítěti se zpracováním zjištěných traumatizujících zážitků?

Zjištění témat, která děti v náhradní rodinné péči nejvíce řeší (z praktické části) a následné porovnání s tématy z teoretické části.

Závěrem bych si chtěla odpovědět zejména na otázku:

Zda lze aplikovat tato arteterapeutická cvičení u dětí v NRP a jejich přínos.

Je pravděpodobné, že dospěji k potvrzení či vyvrácení empirického, neboli zkušenostního výroku, což jsou výroky, které vzniknou opakováním určitého jevu či situace s následným stejným výsledkem a proto se dají zobecnit v nějakou zkušenost, či obecné pravidlo, či nejpravděpodobnější výsledek určité situace.

Můj **empirický výrok**, který budu ověřovat zní takto:

Děti vyrůstající v náhradní rodinné péči nejčastěji řeší osobní témata jako jsou rodina – původní versus náhradní, identita, snížené sebevědomí, nabytí důvěry ve vztahové osoby (vazba) a s tím související zpracování prožité ztráty.

Tento typ metodologie výzkumu, který jsem zvolila by se dal samozřejmě ještě kombinovat s kvantitativními metodami, to ale není možné díky rozsahu mé práce uskutečnit. Avšak do budoucna není vyloučeno, že při dostatečném počtu dětí, se kterými bych pracovala stejným způsobem, jaký popisuji ve své práci, by se dalo dosáhnout prohloubení a zpřesnění závěrů této práce. Metodologie kvalitativního i kvantitativního výzkumu se doplňují a proto se dají kombinovat. Vhodně propojené umožní učinit přesnější závěry výzkumu, jelikož ověří v praxi větší výzkumný vzorek a potvrdí nebo taky vyvrátí nově vzniklé teorie.

2. PRAKTICKÁ ČÁST

2.1 Cílová skupina – anamnézy dětí

Pro mou práci jsem vybrala děti, které prožily ztrátu blízké vztahové osoby a žijí v pěstounské péči příbuzných. Jedná se o tři děti, u kterých v anonymizované podobě uvedu základní anamnestické informace (jména jsou změněna).

U všech dětí bude tedy **dlouhodobý cíl** shodný:

Pomoc při vyrovnávání se se ztrátou, rozvoj kreativity, komunikačních dovedností a posílení vlastní identity.

PETR – chlapec 10 let

Žije od svých 6-ti let v pěstounské péči své dospělé sestry, které bylo v době přijetí bratra do péče 22 let. Důvodem umístění k sestře bylo náhlé úmrtí matky. Otec Petra s matkou v té době již nežil, neměl a dosud nemá práci, má problémy s alkoholem. Sestra byla po smrti jejich matky jediná, kdo by se mohl o bratra odpovědně postarat. Tito sourozenci mají stejnou matku, ale rozdílné otce. Petr se s otcem vídá jednou za 14 dní odpoledne a také jednou za měsíc s ním tráví celý víkend. Otce vídá rád, ale občas si stěžuje, že jej nevzal nikam jinam než do restaurace, kde pije alkohol nebo bývají u sestry zesnulé matky, která je starší a chlapec jí říká babičko. V bytě s Petrem bydlí sestra a její přítel se kterým je zasnoubená, nyní čekají dítě, které plánovali a přáli si ho a termín porodu mají již v dubnu. Petr se těší, ví že bude strýc. V bytě mají domácího mazlíčka – fenu většího plemene.

S pěstounkou jsme dohodli, že si Petra vyzvednu vždy před školou, dojdeme do mateřského centra, kde je dostatek prostoru pro naši práci v keramické dílně. V době, kdy budeme s chlapcem pracovat bude centrum prázdné, tudíž nás nebude nikdo rušit.

KATKA – dívka 14 let

Dívka byla do loňského roku v pěstounské péči dědečka, který byl dříve pěstounem také její maminky a strýce. Matka nezvládla péči o dceru a ona byla umístěna ve svých cca třech letech na rok do kojeneckého ústavu. Poté si ji vzal do péče dedeček, který ale vloni vážně onemocněl, v únoru jej hospitalizovali a v létě zemřel. V domě s nimi bydlí její strýc, rodný bratr matky, který se po smrti dědečka byl ochoten stát pěstounem dospívající dívky. S ním se do domu přistěhovala také jeho přítelkyně a společně se snaží o Katku pečovat. Dívka v době,

kdy byl dědeček hospitalizovaný měla suicidální²⁴ projevy chování a proto byla na jaře umístěna na pobyt do psychiatrické nemocnice. Po návratu se její chování v tomto ohledu zklidnilo. Dívka o dědečkovi hovoří, měla jej ráda. Podle strýce ji děda rozmazloval a vše jí dovolil. Dívka se občasně stýká se svou mladší sestrou (polorodá, různí otcové), která byla také dříve v péči dědečka, ale nyní již bydlí u své tety (sestra otce). Od února do léta, než dědeček zemřel, pečoval strýc i o tuto mladší sestru Katky, ta byla až později svěřena do péče své tety. S otcem i matkou je dívka jen v nepravidelném kontaktu. V domě mají domácího mazlíčka psa, který je tety.

S Katkou jsme pracovali v jejím dětském pokojíku v rodinném domě. Většinou byla Katka sama doma, pěstoun i partnerka bývali v práci.

DAN – chlapec 14 let

Dan žije spolu s již dospělou sestrou (má jiného otce než chlapec) u babičky. Do pěstounské péče babičky se dostal cca kolem tří let, když matka více pila a žila již s dalším přítelem, který pil také a byl násilnický. S otcem chlapce se již dříve rozešla. Její tehdejší přítel matku zabil, když Danovi byly asi čtyři roky. Nyní nastupuje u chlapce období puberty, vloni byl dle babičky ještě poslušný, ale letos se zhoršuje jeho chování. Chlapec jezdí příležitostně ke svému otci, rodiny spolu docela dobře komunikují, zejména babičky. Sestra má cca 20 let, ale stále bydlí s nimi, mají společný pokoj, někdy ale přespává u přítele, má to od něj blíže do školy. V bytě s nimi bydlí ještě dospělý syn babičky a domácí mazlíček – kocour. Mají na zdi v obývacím pokoji velkou fotku zesnulé matky, ale také fotky dětí. Dokáží se o ní bavit, již jen v superlativech, o tom že měla problémy s alkoholem se nemluví. Chlapec rád hraje fotbal, chodí občas do kroužku hasiče. Také se věnuje motokrosu, na který ho bere strýc (druhý dospělý syn babičky, bydlí s přítelkyní samostatně, ale blízko), jezdí na motorce, kterou mají se strýcem společně. V posledním roce se hodně zhoršil ve škole a dle babičky začíná vyhledávat i „špatné“ kamarády, např. v sousedství žije sociálně velmi slabá rodina, kde se rodiče o děti moc nezajímají, ony sbírají nedopalky a kouří od útlého dětství. Dan prý již také zkouší kouřit.

S Danem jsme se dohodli, že budeme pracovat u nich doma, sice nemá v dětském pokoji psací stůl, babička však navrhla, že bychom mohli mít klid a dostatek místa u velkého stolu v kuchyni, která je prostorná a dají se zavřít dveře, abychom měli klid na práci.

---

²⁴ Suicidalita se projevuje sebedestruktivním chováním, poškozování vlastního těla, ale i duševního a sociálního zdraví, jedná se o sklony k sebevraženým pokusům. Často jde jen o demonstrativní formu, kterou dotyčný upozorní na své nezvládnuté obtíže a nadměrně stresující situaci, kterou prožívá.

2.2 Terapeutická setkání

2.2.1 Rozkreslovací obrázek

Cíle sezení – krátkodobé:

Nalezení témat, které dítě aktuálně prožívá, získání důvěry, seznámení se se stylem práce.

Úvodní seznámení s procesem, vysvětlení, jak bude vypadat naše práce, aby klient získal představu co může očekávat.

Nastavení si podoby úvodního rituálu – cesta do dílny, vaření čaje, kávy

Rozehřívací cvičení na úvod:

4-fázový barvový test - klient vybírá 3 nejvíce oblíbené barvy a pak 3 nejméně oblíbené a zakreslí je do předem připravených okének

Výtvarná technika: kreslení pastelkami

Formát: předem připravená okénka na papíru A5

Hlavní cvičení, téma:

Rozkreslovací obrázek na libovolné téma

Výtvarná technika: kresba pastelkami, či progresy

Formát: Bílý papír A4 a A3 - dám klientovi na výběr velikost

Instrukce: „Nakresli co chceš, popř. co tě právě zajímá ...“ (záměrně nechci zadávat „co máš rád/a“, abych neomezila výběr témat jen na to pěkné a příjemné)

„Jakmile budeš hotov/a odlož ho a řekni, že jsi hotov/a.“

Závěrečná reflexe:

Flexibilní rozhovor nad vzniklým dílem

Otázky typu: Co jsi namaloval/a? Proč jsi vybral/a právě toto...? Co tě na tomto tak zajímá?

Závěr: ukončení práce, rozloučení, poděkování

Záznam práce jednotlivých klientů:

Petr:

Datum: 9. 2. 2016

Zahájení: seznámení s prostředím dílny, hoch je hyperaktivní, byl zvědavý co budeme dělat.

4-fázový test barev (obrázek P0):

nejoblíbenější barvy + světle modrá, tmavě modrá, zelená

neoblíbené barvy – oranžová, růžová, tělová

Hlavní činnost – Rozkreslovací obrázek (obrázek P1):

Věděl poměrně rychle co bude kreslit a nakreslil hlavu psa. Pak vodovýma barvama vymaloval pozadí světle růžové. Na otázku, jestli je to nějaký konkrétní pes a jestli má jméno chvíli přemýšlel a pak dopsal do výkresu jeho jméno (vysvětlil, že je to jméno jejich feny, kterou mají doma). Pracoval rychle a měl obrázek cca za 15 minut hotový. U práce hodně povídal. Sám prý chce mít dva psy až bude velký, bude to retrívr a labrador.

Po nakreslení obrázku mi chtěl ještě ukázat, že umí poskládat krabičku, kterou se naučil ve škole. Zcela somostatně ji poskládal a poté ji vybarvil růžovou barvou.

Všimla jsem si, že použil opakovaně v obrázcích ty barvy, které zařadil mezi neoblíbené.

Ukončení:

Rozloučili jsme se, chlapce si pěstounka vyzvedla.

Katka:

Datum: 28. 1. 2016

Zahájení: Začali jsme vařením čaje, což byl náš uvítací rituál, povídáme u toho co je nového.

4-fázový test barev (obrázek K0):

nejoblíbenější barvy + modrá, oranžová, žlutá (modrou měl rád děda a znamená moře)
neoblíbené barvy – hnědá a sice ve všech třech políčkách, jinou neoblíbenou nemá

Hlavní činnost – Rozkreslovací obrázek (obrázek K1):

Po zadání rozkreslovacího obrázku na libovolné téma se dívka vyjádřila, že to je pro ni vždy hodně těžké, když si má sama rozhodovat co bude kreslit a dlouze zvažovala co bude kreslit. Formát si vybrala A4, ale nejprve si tužkou předkreslila celý obrázek na kterém je velká žába na leknínovém listě, vpravo nahoře je šikmá linka – břeh a na něm je malá žabka. V pravém dolním rohu nakreslila rákosí. Občas vzala do ruky i gumu a opravovala tvary.

Pak vybarvila vše pastelkami. Přitom byla stále potichu, soustředěně a pečlivě pracovala. Jako první vybarvila červený jazyk žáby, pak puntíky na žábě ve žluté a oranžové a pak znovu obtahovala obrys žáby tentokrát modrou pastelkou, kterou pak vybarvila celou žabu.

Vybarvila zelené listy leknínu, na menší listy použila světlejší zelenou. Nakonec vybarvila malou žabku v rohu černou barvou se stejnými puntíky jako u velké žáby. Nakonec přidala už bez předkreslování drobné vlnky náhodně po celé ploše a také stejně tak malé rybky v různých barvách.

Na otázku výběru motivu odpověděla, že se inspirovala pořadem v TV, kde viděla, že chovají v ZOO šipové žáby a ty byly právě modré a černé s takovými puntíky, čímž vysvětluje výběr barev. Žab se nebojí, měla už v ruce i ropuchu a vlastně jí tak říká strýc už od mala „žábo,

ropucho“. Ale říkají si tak v žertu, nebere to rozhodně jako urážku, ona mu zase na oplátku říká jinými žertovnými přezdívkami.

Ukončení:

Celé sezení probíhalo v přátelském duchu. Dívka sdělila, že jí to bavilo a že se těší na příště.

Dan:

Datum: 15. 2. 2016

Zahájení: Začali jsme vařením čaje či kávy, což byl náš uvítací rituál, povídáme u toho co je nového, někdy i společně s babičkou, která pak odchází a my máme klid na práci.

4-fázový test barev (obrázek D0):

nejoblíbenější barvy + zelená, červená, žlutá (trávník, motorky a slunce)

neoblíbené barvy – fialová, hnědá, černá (holčičí barva, bláto a smutek)

Hlavní činnost – Rozkreslovací obrázek (obrázek D1):

Na zadání libovolného tématu reagoval poměrně rychle, vybral si formát A4, byl mu nabídnut i A3. Nakreslil fotbalistu na trávníku, má červený dres stojí nakročen doprava k míči, za ním jsou tribuny plné diváků. V pravém horním rohu nakreslil velké slunce (jen přes roh jako výseč) a nebe na kterém jsou dva mráčky. Při kreslení sděloval, že má rád hodně taky motokros, staví si sám dráhy, na kterých pak jezdí, ale že namaluje fotbal.

Při kreslení se trochu rozpovídal, že hraje za starší žáky, že bude možná přestupovat. Sdělil, že dříve s nimi hrál kluk, který hrál už i za Baník a byl dle jeho slov „namachrovaný“ a často mu i vynadal, že něco zkazil a to ho pak ani nebavilo hrát, ale nedal si to líbit, uměl se mu bránit. Nyní už tam ten kluk není.

Celý obrázek vymaloval podle svých oblíbených barev, což se i jemu líbilo.

Ukončení:

Rozloučili jsme se a chlapec babičce pak hned po ukončení práce sděloval, že si již rozmyslel, že zůstane hrát v klubu, kde je nyní, že už nechce přestoupit, což bylo jeho aktuálně řešené téma, na které si sám odpověděl.

Reflexe terapeuta:

Po úvodních sezeních jsem si uvědomila velké rozdíly v povahách dětských klientů. Dívka je klidná a velmi pečlivá, chlapci jsou spíše upovídaní, mladší z chlapců i hyperaktivní a roztěkaný. Toto mě přimělo k rozdílným přístupům, u hyperaktivního chlapce jsem si začala připravovat aktivity navíc. U dívky zase musím trénovat vlastní trpělivost, jelikož ona soustředěně maluje a já se přistihla, že se vlastně nudím, když jí mám dát dostatek prostoru

pro její tvorbu, mohu jen pozorovat nebo si dělat poznámky. Je to pro mě zajímavé zjištění, jelikož dosud jsem pracovala spíše se skupinou než s jednotlivci.

Cíl sezení byl naplněn u všech tří klientů. Proběhlo vzájemné seznámení, hlavně se stylem práce a s tím, že si o vzniklých obrázcích budeme povídat a že nejde tolik o to, jak dobře bude obrázek namalovaný, ale spíše o to co vyjadřuje a jak jej pak společně reflektujeme.

Témata, která děti volily, byla taková, která je zajímají, co aktuálně žijí, co mají rády: Petr má rád jejich psa a sám jednou psy touží mít, Katka má ráda přírodu a Dan se aktuálně rozhodoval, zda přestoupí do jiného fotbalového klubu a nad obrázkem se sám rozhodl, což vyllynulo ze sdělení babičce bezprostředně po ukončení práce.

Zajímavé bylo, že Dan i Katka malovali obrázky převážně oblíbenými barvami, kdežto Petr použil ty neoblíbené, což se ukázalo v souvislosti s použitím 4-fázového testu barev.

Z průběhu sezení usuzuji, že důvěra byla navázána dobře u Petra i Dana, který byl také poměrně sdílný a přesto, že jsme se s Danem znali nejméně, sám se mě v závěru ptal i na mé záliby a odpověď dostal. U Katky jsem si všimla, že pracovala velmi soustředěně bez potřeby si tolik povídat, což ale může být i tím, že chce mít vše dokonalé a bojí se selhání. Také jako jediná gumovala (našla si svou gumu, když jsem já řekla, že gumu nemám), což může znamenat nejistotu a snahu po dokonalosti.

2.2.2 Domeček

Cíle sezení – krátkodobé:

Rozvoj identity, vnímání barev, rozvoj smyslového vnímání

Rozehřívací cvičení na úvod:

Malování plastelínou

Seznámení s technikou malování plastelínou, navrhnou malovat různé základní tvary či jednoduché symboly (např. sluníčko, domek apod.) nebo nabídnou namalovat plastelínou své jméno: „Ztvární své jméno, jak se ti líbí, jak by jsi chtěla, aby tě oslovovali nebo jak tě oslovují ostatní.“ Poté zkusí klient hmatem se zavřenýma očima přechíst své jméno.

4-fázový barvový test - klient vybírá 3 nejvíce oblíbené barvy a pak 3 nejméně oblíbené a zakreslí je do předem připravených okének

Výtvarná technika: kreslení pastelkami

Formát: předem připravená okénka na papíru A5

Hlavní cvičení, téma:

Domeček

Výtvarná technika: kresba pastelkami

Formát: bílý papír A4

Instrukce: Nakresli dům jak chceš, jak nejlépe umíš (jen pokud bude nutné upřesnit - rodinný dům ne panelový dům)

Závěrečná reflexe:

Flexibilní rozhovor nad vzniklým dílem.

Otázky typu: Čí je to dům? Líbí se ti ten dům? Chtěl by si mít tento dům? Chtěl by jsi v domě bydlet? Který pokoj v domě by byl tvůj? Koho by sis přál, aby bydlel s tebou v pokoji? Apod.

Závěr: ukončení práce, rozloučení, poděkování

Záznam práce jednotlivých klientů:

Petr:

Datum: 23. 2. 2016

Zahájení: Již během cesty do dílny se Petr vyptával co budeme dnes dělat, ale také povídal o tom, co se dnes dělo ve škole, jaké dostal známky apod.

Malování plastelínou (obrázek nezveřejňuji kvůli slíbené anonymitě):

Seznámila jsem Petra, jak se dá „malovat“ plastelínou. Petr si zvolil raději vymodelovat jméno, než různé tvary. Vybral si pro každé písmeno jinou barvu, jméno zkrátil do tvaru, jak mu říkají. První písmeno vymodeloval modrou barvou, dále pokračoval zelenou, třetí písmeno je žluté a poslední červené. Komentoval svou práci tak, že si písmenka jen připravuje a pak je přemístí na nový papír. Vytvaroval tenčí válečky, což mu dalo dost práce a bylo znát, že ho rozhodí, když něco nejde snadno a hned. Když měl hotové tři písmena začal se vyptávat, co budeme dělat dál, bylo vidět, že už jej práce tolik nebaví jako na začátku, ale povzbudila jsem ho, aby nejdříve dílko dokončil. Zajímavé bylo, že po dokončení posledního písmena všechny přesunul na čistý papír, ale volil na papíře prostor jen vpravo a jméno bylo asymetricky umístěno od středu doprava. Po dokončení jména jsme se bavili o tom, kdo mu jméno vymyslel, říkal, že maminka si přála moc chlapce, protože již 2 dcery měla a proto vymýšlela jen jména chlapecká a toto jméno jí poradila jeho sestra, která jej má nyní v péči. Jméno se mu líbí, je rád, že ho má.

4-fázový barvový test (obrázek P0):

nejoblíbenější barvy + tmavě modrá, bledě modrá, fialová

neoblíbené barvy – tělová, okrová, oranžová

Hlavní činnost – Domeček (obrázek P2):

Chlapec začal bez velkého rozmýšlení, nejprve nakreslil obrysy domu černou pastelkou, začal je úplně u okraje papíru. Pak vybarvil štít střechy červeně, který je také vybarven nejsytěji a s největším tlakem na pastelku, pak se začal opět zajímat, co budeme dnes ještě dělat a moc neměl chuť obrázek dokončit. Povzbudila jsem jej, že by bylo moc hezké, kdyby dokázal dům dokončit, poté tedy pokračoval. Dům má dvě okna zepředu a dvě okna na straně domu, všechna se středovým křížem a vybarvena modře. Čelní strana domu, která je v pravé části má hnědé dveře. Dům je nakreslen až k okraji papíru, kolem nezbyvá místo. Po dokončení obrázek od sebe prudce odstrčil se slovy: „Tak a je to, hlavně, že jsem to nakreslil“. Divil se, že si chci ještě o domu povídat. Na otázku: „Čí je ten dům?“, odpověděl, že neví čí je. „Líbí se ti?“, „Ani moc ne,“ odpověděl rozpačitě a dodal: „jedině, že by měl šedou omítku.“ Pokud by to byl jeho dům, měl by pokojík v levém okně. Bydleli by s ním dva psi, kdo další by s ním bydlel neví.

Zajímavé je, jak je Petr se vším velmi rychle hotov, až práci téměř odbývá, proto jsem měla připravené další aktivity na kterých může trénovat trpělivost a přesnost. Jelikož již minule zmiňoval dva psy, které chce jednou mít, připravila jsem mu proto dvě jednoduché skládačky z papíru ve tvaru psí hlavy, které si mohl složit a podle fantazie vybarvit. Výrobky si odnesl domů, složil dva psy, namaloval jim hnědé fleky, růžové jazyky.

Ukončení:

Setkání se mu líbilo, chlubil se s výrobky hned sestře, která si pro něj přišla do dílny.

Katka:

Datum: 2. 2. 2016

Zahájení:

Malování plastelínou (obrázek nezveřejňuji kvůli slíbené anonymitě):

Katka si vybrala větší formát A3. Nejprve vzala červenou a první písmeno udělala největší, pak pokračovala růžovou, oranžovou, žlutou a zelenou. Pak na konci jména přikreslila motiv Smajlíka modře. Vybarvila střed růžového písmena žlutě a do pravého horního rohu umístila červeného motýla se žlutými středy křídel a do dolního levého rohu růžovou květinu se žlutým středem. Jméno ztvárnila ve zkráceném tvaru, říkají jí takto spolužáci a líbí se jí to. Jméno jí vybrala maminka, zřejmě proto, že se babičce líbila píseň, kde se o tomto jméně zpívá. Zná i částečně význam jména, protože to již dělali dříve ve škole, ale pamatuje si jen jednoslovný význam. Všimla jsem si, že spojuje písmena podobně, jako když maluje grafity.

Řekla, že ji učil grafity malovat tatka, když jí bylo asi 7 let a naučila se v 1. třídě písmena, tak ji tehdy učil grafity právě na jejím jméně. S otcem se nyní nestýká.

4-fázový barvový test (obrázek K0):

nejoblíbenější barvy + modrá, oranžová, žlutá

neoblíbené barvy – hnědá a sice ve všech třech políčkách

Zajímavé bylo, že sdělovala, že oblíbené a neoblíbené barvy nemění podle nálady, má jasno a řekla, že by je zřejmě takto namalovala vždy.

Hlavní činnost – Domeček (obrázek K2):

Zdála se trochu překvapená, ale pustila se s chutí do práce. Začala malovat dům v levé horní polovině papíru, dala si opět záležet na detailech, zejména na taškách na střeše, kde umístila i komín. Výrazně působí i okenní rámy s širšími středovými kříži. Sama k tomuto postřehu pak řekla, že jí to přijde, jako by měl ten dům oči. Dům má číslo popisné jako jejich dům, kde bydlí, také má nad dveřmi napsáno K+M+B. Stěny domu jsou oranžové. U domu je bouda pro jejich psa, umístěna vlevo od domu, zprava je keř a záhon plný mrkví, ředkviček a salátů vše úhledně v rádcích. Poté ještě přikreslila úplně vpravo strom, který má sice kmen celý, ale korunu už jen poloviční, jelikož zprava končil papír. Zajímavé je, jak má volně do prostoru kořeny a na kmeni je zvýrazněný hnědý kruh, což je otvor pro veverku, ale také může symbolizovat zranění stromu. V koruně jsou jablka a občas lístek. Pak dokreslila dívka cestu vedoucí od dveří k dolnímu okraji papíru, která se klikatí, kolem přidala stébla trávy, červené květy se žlutými středy opět vcelku pravidelně uspořádané do sponu. Nakonec přikreslila slunce do levého horního rohu, pak mraky a nakonec vrány.

Dům se jí líbí, chtěla by ho mít a bydlet v něm. Bude tam mít svůj pokoj, když bude její. Bude tam bydlet s manželem a dětmi.

Ukončení:

Poděkovala jsem jí za obrázek a příjemnou spolupráci, rozloučily jsme se.

Dan:

Datum: 22. 2. 2016

Zahájení: Vaření čaje, sděloval, že je nachlazen, ale pracovat může a chce.

Malování plastelínou (obrázek nezveřejňuji kvůli slíbené anonymitě):

Nejprve jsem vysvětlila jak je možné pracovat, nabídla jsem mu varianty co může ztvárnit. Vybral si jméno. Formát papíru chtěl A4, větší ne. První písmeno ztvárnil žlutou, jelikož ještě nevěděl, jak se plastelína chová a povedlo se mu udělat písmeno zřejmě větší než plánoval, všiml si, že se mu celé jméno možná nevejde na papír, ale řekl, že si s tím poradí a vypadal

jistě. Druhé písmeno se mu podařilo opět velké a již mu bylo jasné, že se mu na papír všechno nevejde. Přemýšlel, jak jméno zkrátí, jak mu např. říkají kamarádi, ale zdálo se, že začíná být nespokojený. Nabídla jsem mu ještě další papír a že je může i spojit, což se mu velmi líbilo. Jakmile měl dostatečně velký papír, ztvárnil jméno celé. Volil na každé písmeno jinou barvu, nejdříve bral své oblíbené a poté i ty méně oblíbené barvy. Pořadí barev: první písmeno žlutá, pak zelená, červená, modrá, oranžová, bílá a poslední růžová, kdy dlouho zvažoval, zda nevezme červenou (opakovala by se), ale pak ji odložil a vzal růžovou, ke které se však měl potřebu vyjádřit, že je sice pěkná, ale je pro geje.

Pak jsme diskutovali o jeho jméně, sdělil, že se mu líbí jak vzniklý obrázek, tak i jeho jméno. Neví kdo mu ho vymyslel, ale líbí se mu, je s ním spokojen.

4-fázový barvový test (obrázek D0):

nejoblíbenější barvy + modrá, žlutá, červená (dle něj mají stejnou úroveň oblíbenosti)
neoblíbené barvy – černá, hnědá, zelená

Hlavní činnost – Domeček (obrázek D2):

Po zadání instrukce byl spokojen, jelikož ho dům také napadl, že by rád nakreslil. Průčelí domu začal uprostřed papíru, poté se snažil do levé části papíru dokrslit, perspektivně správně, bok domu. Pak nakreslil dveře, poté okna se středovým křížem. Pak začal vybarvovat, nejprve střechu červeně, pak štít střechy hnědou a nakonec plochu omítky zelenou, pak vymaloval okna modře, domaloval plot vpravo od domu, pak také cestu ke dveřím a na zahradu umístil obdélníkový bazén, dopsal číslo domu (shodné s číslem, kde nyní bydlí), nakonec domu přikreslil černý komín, do bazénu přidal schůdky a doplnil v pravém rohu slunce a vedle mraky. Na otázky odpověděl, že jednou bude mít takový dům, líbí se mu. Pokoj bude mít v podkroví, bude tam s ním bydlet babička i sestra. Pak si to ale rozmyslel a řekl, že vlastně ne, že tam s ním bude jeho rodina, kterou asi bude jednou mít. Pak ještě povídal o strýci, se kterým jezdí rád na motokros a kde všude ho i s tetou berou sebou.

Ukončení:

Pak jsme se rozloučili, chtěl at' babičce ukázu co nakreslil.

Reflexe terapeuta:

Po druhém setkání s dětmi jsem si teprve více uvědomila výhody individuální práce.

Cíle sezení: Práce se jménem technikou malby plastelínou splnila svůj účel, jelikož děti rády o svém jméně hovořily, jen Dan nevěděl, kdo mu jméno vymyslel, ale všechny děti se shodly, že jejich jméno se jim líbí a mají ho rády, což příznivě rozvíjí jejich pozitivní vnímání sama sebe a posiluje jejich identitu. Současně práce s plastelínou podporuje smyslové vnímání a

rozvíjí haptiku a jemnou motoriku.

Zajímavé bylo pozorovat rozdílný přístup dětí k zadání testu domu. Dan byl nadšený, Katka byla spíše překvapená a Petr přijal toto zadání, ale měl problém s dokončením. Když srovnám kresby domů, shodné je snad jen to, že všechny domy mají okna se středovými kříži, což je ale běžné a červené střechy. Dva domy jsou v levé polovině výkresu, což je orientace spíše na minulost, ale přesto si oba shodně představují v domě svou budoucí rodinu i s dětmi, což je nakročení k budoucnosti. Petr má dům úplně přes celou plochu papíru, což může znamenat rozvolněné hranice (nevejde se na papír), nebo také jeho hyperaktivní povahu (je ho všude plno). Jako jediný se také vyjádřil, že se mu dům moc nelíbí, což ukazuje na snížené sebevědomí nebo nějaký vnitřní konflikt (možná rozpory mezi názory otce a pěstounky), což můžou být **témata** pro další práci s Petrem.

2.2.3 Strom

Cíle sezení – krátkodobé:

Rozvoj symbolického myšlení, představivosti, sebepoznání

Rozehřívací cvičení na úvod:

Imaginace: Strom

Vyzkouším, zda jsou děti schopny imaginace, zda se nebojí zavřít oči (je nutno počítat se strachem). Klidným hlasem je povedu, aby se postavilo na bezpečné místo v místnosti a představilo si, že je nyní stromem, který roste ze semínka. Dítě bude vnímat co cítí, slyší, vidí kolem sebe, kde roste, jak se mu líbí jeho koruna, co v ní vidí, jakým je stromem, apod. Pak zkusíme tuto představu zachytit na papír (viz test stromu).

Hlavní cvičení, téma:

Strom – Baum test

Výtvarná technika: kresba tužkou

Formát: bílý papír A4

Instrukce: Nakresli strom, jak nejlépe umíš, jaký jsi viděl ve své představě.

Závěrečná reflexe:

Flexibilní rozhovor nad vzniklým dílem.

Otázky typu: Jaký druh stromu jsi nakreslil? Je tento strom zdravý? Je živý či mrtvý? Má strom semena? Má plody? Květy? Kde strom stojí? Jaké je právě roční období? Která část

stromu je nejlepší, nejhorší? Jak je strom starý? Otázka vhodná, když tušíme prožitá trauma či zneužívání apod.: Pokusil se někdy tomuto stromu někdo ublížit?

Závěr: ukončení práce, rozloučení, poděkování

Záznam práce jednotlivých klientů:

Petr:

Datum: 1. 3. 2016

Zahájení:

Cestou do dílny jsme si povídali. Petr popisoval, že byl nespokojený s tím, jak probíhala jeho poslední odpolední návštěva u otce. V dílně jsme nejdříve začali tím, co mi chtěl Petr předvést, vyrobil papírové srdce. Pak byl teprve naladěný pracovat.

Imaginace – Strom:

Imaginace – růst stromu byla pro něj úplně nová zkušenost a nebylo snadné, aby se soustředil. Dělal mu potíže zůstat stát, proto jsem mu po chvíli nabídl, aby si sedl, pak byl schopen pokračovat, navázali jsme na představu, zdálo se, že něco si představit dokáže, ale často sám otevřel oči a díval se pátravě, kde je. Byla to pro něj nová zkušenost, kterou s trochou úsilí zvládl, nedokáže se ale příliš dlouho soustředit.

Po ukončení imaginace sdělil, že na louce kde strom rostl, viděl srnku a zajíce a taky létat ptáky. Sdělil zajímavou větu, cituji: „Viděl jsem i lístečky, ale jak květy rozkvetly, lístečky opadaly.“ Ale ví, že byl jabloň a právě vyrostl ze semínka.

Hlavní činnost – Kresba stromu (obrázek P3):

Když jsem mu podala papír a tužku, aby strom namaloval, hned si řekl o gumu (nedostal ji).

Kreslil strom, nejprve kmen, pak větve, na nich květy, ale při druhém květu už byl nesoustředěný a povídal, že jeho jabloň měla hodně květů, ale že se mu nechtějí už kreslit.

Také se hned ptal, jestli nemusí obrázek vybarvovat a byl rád, že dnes je to jen tužkou.

Povídali jsme si nad vzniklým obrázkem, sdělil, že je to mladý strom, který je zdravý, nikdo mu neublížil, nejlepší je koruna s květy. Rostl na poli, (v rozporu s prvním sdělením – na louce), úplně blízko lesa a asi tak 5 metrů od něj rostou už další stromy.

Ukončení:

Pro odreagování jsme ještě složili slíbené vlašťovky, složil hned tři, každou si vyzkoušel, jak létat a byl moc rád, protože se u toho proběhl, což mu na odreagování velmi prospělo. Pak jsme se rozloučili.

Katka:

Datum: 9. 2. 2016

Zahájení:

Úvodní vaření čaje a povídání, jak jí klíčí sazenice, které zmiňovala již posledně.

Imaginace – Strom:

Dívka se postavila téměř doprostřed pokoje, aby našla bezpečné místo. Zvládla si představit strom i okolí, cítila mízu i vůni jablek. Jediný problém zmínila, že se kymácela, což způsobí dlouho zavřené oči. V koruně neviděla nic, ale okolo sebe toho viděla spoustu, např. keř, v dálce dům. Její strom rostl v přírodě. Po ukončení imaginace, když měla vystoupit z představy zpět do prostoru sdělila, že se jí zdálo, jako by tu opravdu ten strom byl. Cítila i vítr, který s ní kymácel, cítila vůni a strom, který si představila byla jabloň s jablky.

Hlavní činnost – Kresba stromu (obrázek K3):

Podala jsem jí A4 na výšku a ona ho automaticky přetočila na šířku a váhala, přitom sdělila, že stromy kreslit neumí. Ujistila jsem ji, že to nevádí, ať to zkusí, poradila jsem jí, že na papír by se jí lépe strom vešel na výšku, což uposlechla a obrátila papír opět na výšku. Kreslila nejprve strom a pak celou představu z imaginace. Strom umístila do levého dolního rohu papíru, do pravého horního rohu umístila malý domek, vpravo od koruny stromu nakreslila keř, který pak vygumovala a posunula vpravo, jelikož si uvědomila, že potřebuje nakreslit cestu, která vede k domu (chodník z písku a kamínků). Vlevo nad stromem znázornila dva kopce, mezi kterými vychází slunce. Kmen stromu je silný, vyrůstá ze široka z okraje papíru, kmen je pokryt vlnkami, které tvoří strukturu kůry. Z kmenu vlevo vyrůstá větev, na jejímž konci je kousek koruny s jablkem, vpravo je druhá větev, ale ještě se větví na dvě, na jedné z nich je jablko a na druhé je opět kousek koruny znázorněné kruhem s lístkem uprostřed. Koruna je nakreslena jako koule nasazená na kmen, srdce stromu je tedy skryto v koruně. Uvnitř koruny jsou jablka se stopkami a několik lístků. Lístky se tvarem podobají hodně srdíčkům (jsou bez stopek). Dům na obrázku je bohatě zdobený záclonkami a kytkami v oknech, záclony mají na bocích mašle. V trávě nakreslila občas květ, opět, jakoby se snažila rovnoměrně vyplnit prostor.

Ukončení:

Shrnuli jsme její prožitky z imaginace, líbily se jí, ujistila jsem se, že již není stromem, ale je bezpečně zpět zde ve svém těle. Rozloučili jsme se.

Dan:

Datum: 29. 2. 2016

Zahájení:

Vaření čaje, povídání, co je nového.

Imaginace – Strom:

Dan byl velmi vnímavý a z jeho reakcí při samotné aktivitě bylo znát, že si vše představuje barvitě, až je z toho sám překvapen. Pak jsme si povídali co viděl, jak to prožíval. Uvedl, že se mu práce líbila a ani sám nečekal, že se do představy tak vžije, viděl dospělý strom se silně rozpraskanou kůrou, korunu a větve plné pupenů. Cítil, že zakořenil a také vánek, jak jej rozhoupal. V okolí viděl jen trávu a všude kolem svítilo sluníčko, slyšel zpívat ptáčky, ale neviděl je. Když jsem končila imaginaci, měl možnost si vše ještě prohlédnout a pak vystoupit ze stromu. Bylo znát, že váhal a nechtělo se mu zpět, což pak také potvrdil, líbilo se mu, že svítí slunce a když pak otevřel oči, byl překvapen, že zase vidí pokoj a venku že prší. Aktivita se mu moc líbila.

Hlavní činnost – Kresba stromu (obrázek D3):

Chlapec uvedl, že si není jistý, jaký konkrétní strom je jeho strom, ale že by to možná byla jabloň. Pak uvedl, že bylo jaro a viděl i některé pupeny rozkvétat do květu. Strom je dle něj celý zdravý a nikdo mu neublížil. S kresbou stromu byl poměrně rychle hotov. Poté jsem se zeptala, zda mívá nějaké své představy nebo o čem si sní.

Tady se klient rozpovídal o tom, že má v noci děsivé sny, jak na něj nebo babičku někdo útočí. Pak začal povídat, že se mu zdává i o mamce, že má dokonce pocit, jako by s nimi byla v bytě. Řekl, že se o tom s babičkou nebaví, jelikož by mu nevěřila, nebo by zase brečela. Mamka mu moc chybí, pamatuje si díky fotkám jak vypadá, ale neumí si už vybavit její hlas. Celá diskuse o mamce a jeho pocitech trvala asi 45 minut a v závěru mi dokonce děkoval, že to mohl někomu dospělému říct, protože si o těchto pocitech povídá jen s kamarádem (spolužákem), kterému se oběsil otec, když by ještě malý a mívá podobné prožitky. V závěru jsem chlapce znovu ujistila, že to co jsme si tady řekli že zůstane mezi námi, ale na to chlapec reagoval, že by vlastně chtěl, abych vše babičce řekla, protože on se jí to bojí říci a myslí si, že by mu nevěřila. Dohodli jsme se, že si přeje, abych jí vše sdělila hned nyní.

Ukončení:

Chlapec odešel do pokoje a já si šla pohovořit s babičkou, jak jsme se domluvili. Babička si uvědomuje, že noční můry mohou pramenit z její blížící se plánované operace, kdy bude asi týden hospitalizovaná a chlapec i jeho sestra vyjadřují obavy o její zdraví. Operace není závažná, ale Dan se zmínil, že neví, zda se babička probere z narkózy a že se bojí, což bude nutné chlapci znovu vysvětlit.

Reflexe terapeuta:

Ověřila jsem si, že imaginace je vhodná spíše pro starší děti a ne tolik pro hyperaktivní. Sezení s Danem bylo velmi silné a překvapivé, hoch byl velmi otevřený a sám si již při tomto sezení přinesl **téma** ztráty mamky jako stěžejní a nezpracované v jeho životě. Také se ukázalo, že v rodině je toto téma stále citlivé a komunikace je v této oblasti problematická.

Cíle sezení: Všechny děti zvládly představivost a určitě i Petr by se postupně na podobnou aktivitu dokázal více soustředit. Imaginace byla přínosná a překvapivá pro všechny.

Zajímavé bylo, že děti znázornily shodně jabloň, Dan s pupeny před rozpučením, Petr s květy a Katka již s plody jablek. Přitom se ukázala Danova zranitelnost, přílišná otevřenost až citlivost. Jeho strom již naznačuje přechod do dospělosti. U Katky se ukázalo, že je uzavřená a brání se před okolím, pozoruje ho, zatím se ještě nevyzná sama v sobě. Petr znázornil kresbu dětskou, což odpovídá věku, šrafování může znamenat zvýšenou emocionalitu a hyperaktivitu. Potřebuje oporu dalších stromů, které rostou v těsné blízkosti.

2.2.4 Rodina

Cíle sezení – krátkodobé:

Rozvoj identity – kam patřím, odkud přicházím? Rozvoj sebepoznání, zjištění jak vnímá rodinu, uvědomění si vzájemných vztahů v rodině.

Rozehřívací cvičení na úvod:

Písek: technika zobrazuje aktuální nejbližší sociální vztahy

Připravila jsem bedýnku s pískem a bedýnku s věcmi.

Instrukce: Můžeš si vybrat, zda chceš písek mokrá nebo suchý (pokud dítě chce písek mokrá, nalejeme sklenici vody a promícháme), plochu před zahájením práce vždy uhladíme.

S využitím čehokoliv co najdeš v bedýnce mi udělej obrázek tak, aby se ti líbil. Až bude hotov, řekneš mi a už do něj nebudeme sahat.

Pak vedeme diskusi, dítě vypráví co je v obrázku, zda je to něco či někdo konkrétní apod.

4-fázový barvový test - klient vybírá 3 nejvíce oblíbené barvy a pak 3 nejméně oblíbené a zakreslí je do předem připravených okének

Výtvarná technika: kreslení pastelkami

Formát: předem připravená okénka na papíru A5

Hlavní cvičení, téma:

Moje rodina

Výtvarná technika: kresba pastelkami kde je mezi nimi také tužka bez gummy

Formát: bílý papír A4

Instrukce: „Nakresli vaši/svoji rodinu“ nebo „Nakresli obrázek své rodiny“

Pokud bude dítě namítat, že neumí nakreslit postavy povzbuzujeme ho, že nejde o dokonalost, že nevadí kdyby se mu obrázek nepovedl či nelíbil, ... Gumu nedáváme, ale řekneme, že může co nechce v obrázku mít škrtnout.

Je také dobré nechat dítě nejprve papír nadepsat: „Moje rodina“, ale není to podmínkou.

Závěrečná reflexe:

Flexibilní rozhovor nad vzniklým dílem. Pochválit dítě, že to zvládlo.

Otázky typu: Kdo je kdo? Ptáme se např. zda něco právě dělají, na co myslí. Pokud vidíme zvláštnosti ve velikosti postav – proč je otec či matka tak velký...? Zda to má nějaký význam.

Závěr: ukončení práce, rozloučení, poděkování

Záznam práce jednotlivých klientů:

Petr:

Datum: 8. 3. 2016

Zahájení:

Opět jsme si povídali cestou do dílny, např. jak se těší, kdy se už miminko narodí.

Písek (obrázek P4 B):

Nabídla jsem hru s pískem a vyzvala ho, aby poskládal obrázek, který by se mu líbil. Chlapec se na písek vrhnul, ale hned sdělil, že nic z věcí nechce a dlouze se v písku přehrabával jen tak, líbila se mu struktura jemného křemičitého písku (povídal o loňské dovolené v Egyptě). Až po delší chvíli, kdy si pohrál, sáhl do věcí, vybral figurku lva a začal tvořit příběh, ve kterém pokaždé zlý lev přepral některé zvíře a sežral ho. Použil ovečku, prasátko a oslíka. Když už bylo zvířátek v příběhu více, nastal obrat, lev byl sám na 4 zvířata a dle chlapce se z něj stal hodný lev a se zvířátky se spojil, pak ale přidal do příběhu zlého slona, na kterého smečka zvířat zaútočila a přeprala ho, slona poté zahrabal do písku. Pochválila jsem chlapce, že to je poutavý příběh a požádal jsem ho, aby z příběhu vytvořil obrázek, který by se mu líbil a který bych si mohla vyfotit. Chlapec ještě chvíli zahrabával slona, pak seřadil figurky zvířat do půlkruhu, tak že zahrabaný slon byl před nimi a řekl, že je hotov. Toto jsem tedy vyfotila.

Hlavní aktivita – Moje rodina:

Pak jsem zadala chlapci, aby mi namaloval jeho rodinu, ale na to reagoval velmi naléhavě, že tento obrázek nechce kreslit, že dnes ve škole dělali ve výtvarce velký výkres, kde maloval právě rodinu na vycházce, kde měli namalovat reflexní prvky a posílají obrázek do soutěže. Proto jsem se jen vyptala, jestli mi poví, jak obrázek vypadal, kdo na něm byl apod. Sdělil, že maloval sestru, sebe a přítele sestry a taky psa, jak se procházejí.

Dohodli jsme se tedy, že dnes rodinu kreslit nebudeme, ale že třeba někdy jindy ano.

Ukončení:

Jelikož byl právě 8. března a už ve škole se dozvěděl, že je den žen, měla jsem připraveny záložní aktivity a sice vyrobit květiny či srdce. Kreslit už nechtěl, proto jsem volila kytku jako skládku z papíru, která byla poměrně snadná, snažíme se u skládání o rozvoj trpělivosti a taky pečlivosti, jelikož hoch je dost zbrklý a skládačky mu proto občas nevyjdou jak mají, což už chápe a snaží se více soustředit. Petr si vzal kytku i srdce domů, sestře k svátku žen.

Katka:

Datum: 16. 2. 2016

Zahájení:

Vaření čaje, povídání, co je nového, jakou má dnes náladu.

Písek (obrázek K4 B):

Katka orientovala obraz na výšku, rozdělila pomyslně obdélník do dvou obrazů, v horní polovině umístila kostky do tvaru domku (vlevo) a vedle položila figurku dědečka a babičky. Vedle prarodičů položila kočku. Komentovala pak hotový obrázek, že nahoře je děda i s babičkou, že jsou nyní spolu, asi v nebi, mají se tam dobře, možná mají domek. Kočka vedle nich by prý mohla být dědova oblíbená Micka, která už také zemřela. Pak popsala spodní polovinu obrázku, kde je největší postavou šmoula a zvířata kolem. Ona v obrázku nebyla, ale pak se zamyslela a vzala malého žabáka a do obrázku jej vložila, že to by mohla být ona a šmoula je její mladší sestra. Zvířátka kolem nich nepředstavují nikoho konkrétního, jsou to jen zvířata, jak domácí (oslík, kráva či ovce), tak exotické (gepard, lev, opice-lemur), lemur byl umístěn na kameni. Postavička šmouly s tenisovou raketou má skleněné koule na hraní. Největší zvíře byl lev téměř uprostřed, který jí připomíná psa Falco, který je vlastně pohádkový a plní sny. Mezi zvířaty jsou také dva stromy a další kámen.

Hlavní aktivita – Moje rodina (obrázek K4 A):

Po zadání opět vyjádřila nejistotu, že neumí kreslit postavy. Po povzbuzení se zamyslela, kdo do obrázku patří a začala vyjmenovávat postavy – sestra, strýc, taťka, ... vyzvala jsem ji, ať to

nakreslí. První ztvárnila postavu tety, pak mladší sestry, poté nakreslila strejdu, pak sebe vedle něj a nakonec otce a u něj jeho dceru (nevlastní sestru), kterou má otec s ženou se kterou nyní žije. Tady se rozpovídala více o situaci s otcem, která ji trápí. Když dokončila obrázek, zeptala jsem se, zda tam má všechny, které chtěla. Rychle si ještě vzpomněla že ne a dokreslila nahoru nad svou hlavu modrý kroužek jako bublinu, kterou modře vybarvila a dodala, že to je děda. Ptala jsem se zda měla v plánu nakreslit i mamku nebo ne. Rozpovídala se o ní, přičemž uvedla emotivně, že určitě ji tam kreslit nechtěla, protože se na ni zlobí.

Ukončení:

Poděkovala jsem za její otevřenost při dnešním sezení a rozloučily jsme se.

Dan:

Datum: 7. 3. 2016

Zahájení:

Dnes sdělila babička hned po mém příchodu, že je nesvá, jelikož zítra si má dohodnout termín operace. Dan přišel ze školy v dobré náladě, nového prý není nic.

Písek (obrázek D4 B):

Dan si prohlížel jen krátce všechny věci, které může použít a rovnou sáhl po postavičkách, které začal stavět do řady. Zleva byla maminka s miminkem v náručí, vedle její syn, vedle něho otec, pak malá mezera a vedle směrem doprava byly 4 figurky, které měly znázornit 4 sestry, z toho 2 jsou prý dvojčata. Nakonec figurky babičky a dědy postavil vlevo za rodiče. S tímto byl pak spokojen a poměrně rychle skončil. Sdělil, že je to „nějaká“ rodina, není konkrétní, on v obrázku není. Jsou to rodiče, kteří mají syna a 4 dcery. Vzadu za nimi to jsou jejich rodiče. Obrázek jsem si vyfotila a společně jsme figurky uklidili.

4-fázový barvový test (obrázek D0):

nejoblíbenější barvy + žlutá, červená, modrá

neoblíbené barvy – hnědá, černá a překvapivě zelená (dříve byla vždy v oblíbených)

Vysvětlil, že zelená je mezi neoblíbenými proto, že je nyní tráva moc mokrá a skoro bahnitá.

Hlavní aktivita – Moje rodina (obrázek D4 A):

Po úvodní instrukci jsem nabídla, že může nahoru nadepsat i nápis moje rodina, což nevyužil hned, ale nápis přidal až po nakreslení všech postaviček. Začal svou postavou a sděloval, že se mu nechce kreslit všechny, protože by tam pak musel nakreslit i svého otce a jeho matku, druhou babičku, taky přítele sestry, nebo tetu od strýce. Obrázek kreslil zleva od kraje, první postava je on, pak kreslil babičku, dále jejího dospělého syna, což je strýc, který bydlí s nimi v bytě, poté nakreslil sestru a vedle ní ještě strýce, který s nimi sice nebydlí, ale s Danem jezdí

motokros. Po dokončení poslední postavičky si obrázek prohlédl a dokreslil ještě velký nápis „Moje rodina“ ze silnějších písmen, které vybarvil střídavě červenou a žlutou barvou.

Ukončení: Dan se při loučení svěřil, že má dnes rande s dívkou.

Reflexe terapeuta:

Cíle setkání: Děti pomocí kresby rodiny i díky metodě písek poodhalily vztahy a sociální vazby v rodině i ve svém okolí. Uvědomily si svou pozici v rodině i osoby, které zde patří.

Zajímavé bylo, že Petr nebyl téměř schopen vytvořit statický obraz, ale stále vytvářel příběh. Petrův „písek“ byl velmi akční, což odpovídá jeho neposedné povaze a hyperaktivitě. Kresbu rodiny dnes Petr odmítl, takže mne to nutilo opět improvizovat, na což jsem už připravena. Děti zvládly kresbu rodiny dobře a rozpovídaly svůj příběh, jak rodinu vnímají, zajímavé bylo, že do rodiny zahrnuli Katka i Dan také členy, kteří s nimi nebydlí (biologický otec Katky a sestry, blízký strýc Dana), ale kteří jsou pro děti nějak významní.

Témata: Katka na otázku, zda věří na nebe řekla, že chodila do náboženství a učili se o nebi, ale že si není jistá, jestli je to tak, ale že by to bylo asi pěkné, čímž otevřela téma své víry. Zřejmě i Petr přinesl téma, což je neustálý boj, který se objevil v aktivitě písek. Má zřejmě sám problém rozlišit kdo je dobrý a kdo zlý, co je správně.

2.2.5 Začarovaná rodina

Cíle sezení – krátkodobé:

Rozvoj symbolického myšlení, sebepoznání, identity, uvědomnění si vlastností a charakteristik v chování členů rodiny

Rozehřívací cvičení na úvod:

Imaginace „Cesta za duhou“

Necháme dítě dojít k duze, která je kouzelná a obsahuje veškeré možné barvy, pak se prochází duhou, prohlíží si ji a nakonec si má vybrat nejhezčí barvu a může si kousek odnést sebou.

Ptáme se, proč si vybral právě tuto barvu, co pro něj barva symbolizuje, proč se mu líbí.

4-fázový barvový test - klient vybírá 3 nejvíce oblíbené barvy a pak 3 nejméně oblíbené a zakreslí je do předem připravených okének

Výtvarná technika: kreslení pastelkami

Formát: předem připravená okénka na papíru A5

Hlavní cvičení, téma:

Když přijde kouzelník aneb kresba začarované rodiny

Výtvarná technika: kresba pastelkami nebo modelování plastelínou

Formát: bílý papír A4

Instrukce: „Nakresli (vymodeluj) svoji rodinu, ale představ si nejdříve, že přišel kouzelník a každého z vás začaroval do zvířete, kterému nejlépe odpovídá, ... a nyní tuto jejich novou podobu nakresli (vymodeluj)“

„Jakmile budeš s kresbou hotov, odlož papír a řekni, že jsi hotov.“

Důležité je rodinu zpět kouzelníkem odčarovat: „Nyní si představ, že opět přišel kouzelník a vrátil všem členům rodiny znovu lidskou podobu.“

Závěrečná reflexe:

Flexibilní rozhovor nad vzniklým dílem.

Otázky typu: Kdo je kdo? Proč jednotlivé členy rodiny ztvárnil právě jako tato zvířata, pro jaké vlastnosti, co pro dítě zvíře symbolizuje...?

Závěr: ukončení práce, rozloučení, poděkování

Záznam práce jednotlivých klientů:

Petr:

Datum: 15. 3. 2016

Zahájení:

Dnes se Petr na úvod rozpovídal o tom, proč nechce sdělit otci, že budou mít doma miminko.

Imaginace „Cesta za duhou“:

Prizpůsobila jsem imaginaci Petrovi na míru, on je totiž nerad, když musí zavřít oči, ale pokud jde o fantazii, rád si představuje, takže jsem mu jen vyprávěla, aby si duhu představil a to dokázal, jako-by se mohl v ní procházet atd. Vybral si barvu modrou a tu si odnesl, viděl v duze jen ty oblíbené barvy.

4-fázový barvový test (obrázek P0):

nejoblíbenější barvy + žlutá, světle zelená, tmavě zelená

neoblíbené barvy – hnědá stejně ve všech políčkách

Kresba začarované rodiny (obrázek P5):

Zadání proběhlo opět bez imaginace, nemá ji rád. Ale dokázal si představit, že by jeho a celou rodinu kouzelník začaroval do zvířat. Nejdříve tvrdil, že začaroval jen jeho a že chce nakreslit jen sebe přes celý papír. Je vymyšlené zvíře, kouzelný pták, který může plnit přání a taky

uzdravuje slzami, podobně jako pták Fénix z Harryho Pottera. Vybarvoval jej fialovou a dvěma odstíny modré, dbal na detaily. Pak jsem jej pobídla, jestli by domaloval i další začarované členy rodiny, např. sestru-pěstounku. Zamyslel se a papír rozdělil čárou vpravo a do dolního pravého rohu nakreslil lvici, což je sestra, pak ještě dodal, že proto, že je nejrychlejší na světě. Pak přemýšlel, co by byl partner sestry a první tip řekl, že rozzuřený býk (popsal situaci z rána nad rozlitym čajem), ale takto ho nechce kreslit, je prý spíše opice, umí prý dělat srandičky. Opět rozdělil papír zleva čárou a nakreslil ho jako opičáka, jak visí na větvi stromu. Pak jsem se zeptala, jestli ho napadá, jaké zvíře by byl táta, začal se emotivně bránit, že do výkresu jej určitě nechce nakreslit, ani zvíře nevymyslel, jen sdělil, že by byl určitě nějaké zmutované zvíře, jelikož se chová hrozně. Pak jsem ještě chtěla aby přemýšlel, jaké zvíře by byla maminka, to se rozzářil a nakreslil ji do prostoru nad sestru (opět prostory rozdělil čárou) jako medvídko, který má všechny rád a nejrady by všechny obejmul, přitom začal i šišlat, když o ní povídal. Medvídek je prý smutný, protože nikoho nemá a chce se stále tulit. Nakonec dokreslil šrafovaní kolem ptáka-sebe se slovy, že je noční pták, ve dne spí a v noci zachraňuje lidi. Pověděl také, že mívá zlé sny a že by si moc přál, aby mohl létat.

Ukončení:

Na závěr jsme ještě zkusili dokreslovací techniku, kdy jeden něco začne a druhý to má dokončit. Začala jsem já dvěma kruhy a Petr dokreslil správně sněhuláka, pak on začal sluníčko a společně jsme jej dokončili. Moc mě nechtěl pustit, abych dokončila obrázek sama, měl snahu pracovat se mnou a opravovat mé dokreslené paprsky dle své představy.

Katka:

Datum: 23. 2. 2016

Zahájení:

Dnes byla Katka dobře naladěná, viděla jsem, že se na setkání těší, povíдалa při vaření čaje o pozitivních zážitcích ze školy a jak vyprávěla spolužákům o dědovi a je to zajímavé.

Imaginace „Cesta za duhou“:

Katka po ukončení imaginace sdělila, že nejdříve v dálce, když se měla rozhlédnout spatřila maják, nevěděla moc, jaký význam má maják na moři, ale že něco signalizuje to věděla, tak to vnímala. Pak spatřila duhu a užívala si procházení v ní, první barvu, kterou uviděla v duze až zářit byla tyrkysová a tu si také pak odnesla. Dále jsme se bavili, že viděla mnoho barev, ale chyběla tam úplně hnědá, kterou vlastně nemá ráda, černá tam byla, tu má ráda, je to podle ní nejtmavší odstín bílé a nebo taky, v černé jsou vlastně obsaženy všechny barvy dohromady.

4-fázový barvový test (obrázek K0):

Nejoblíbenější barvy + tmavě modrá, žlutá, tyrkysová

Neoblíbené barvy – opět volila pouze hnědou na všechny tři pozice.

Kresba začarované rodiny (obrázek K5):

Instrukci jsem použila více podle Matějčka, jelikož dívka už je dost velká. Uměla si hned představit, koho jak vidí po proměně kouzelníkem. Nejdříve jmenovala strýce, že je cibule, protože má vrstvy, jako to bylo v pohádce Shrek. Když jsem se ptala, jestli by si uměla představit strýce spíše jako zvíře, zamyslela se i když u toho opakovala slova: „strejda je cibule...“ Nejdříve nakreslila tetu v podobě krky, pak sestru jako opičku, další byl strýc jako krokodýl a naposled ona jako křeček. Kreslila opět soustředěně. Pak mi vysvětlila, že tetka je krtek, protože on dělá krtince, což je hlína a z hlíny je živa cibule a to je strejda. Strýce zobrazila jako krokodýla proto, že má na televizi malého plyšáka krokodýla co dostal, není to určitě proto, že by ho měla za hrozné zvíře. Sestra je jako opice, protože furt skáče, někdy i otravuje a je protivná jako opice, ale zase je i milá jako opička a je s ní sranda. Ona je křeček proto, že je má moc ráda, jednoho už měla, nyní čeká, že dostane v březnu dalšího, slíbil jí to strýc. Uvedla, že ona taky ráda křupe mrkev a salátek jako křeček a že jí tak dokonce říkali, mamka, taťka, strýc i děda, když byla malá, že je takový křeček.

Ukončení:

Rozloučily jsme se s poděkováním za vstřícnost a otevřenost.

Dan:

Datum: 14. 3. 2016

Zahájení:

Vaření čaje, povídání jakou má dnes náladu.

Imaginace „Cesta za duhou“:

Dan viděl duhu na louce, vybíral mezi žlutou a zelenou, ale vybral žlutou. V duze viděl i dnes neoblíbenou fialovou, ale hnědé barvy tam nebyly.

4-fázový barvový test (obrázek D0):

Nejoblíbenější barvy + žlutá, zelená, modrá

Neoblíbené barvy – fialová, hnědá, cihlově hnědá

Kresba začarované rodiny (obrázek D5):

Dan si vybral pastelky, nechtěl modelovat z plastelíny. První nakreslil sebe jako žirafu, poté babičku jako koně, dále strýce jako medvěda, pak sestru jako divoké prase a poslední po úvaze přikreslil druhého strýce jako velkého opičáka King-Konga.

Vysvětlil, že on je žirafa, protože už je větší než babička i strýc, babička že má ráda koně a jemu se koně líbí. Strýc je medvěd proto, že dost často bručí a má nervy a v pokoji je zalezlý jako v brlohu. Sestra je divoká a hodně ryje do lidí, je rýpavá. Strýc, který s nimi nebydlí je veliký a má ho rád, viděl příběh o King-Kongovi a dle něj je to smutný příběh, on byl hodný a zamilovaný. Ptala jsem se, zda by si uměl představit, které zvíře by byl otec a on řekl, že asi jelen, což je dle něj samotář, stará se jen o sebe a je také strážce, vadí mu, když třeba neuklízí po sobě oblečení. Pak jsem se ptala na matku, ta je dle Dana anděl, ale zvíře by byla asi orel skalní s bílou náprsenkou, oni se prý skvěle starají o mláďata a mají křídla.

Ukončení:

Po ukončení práce jsme se přesunuli za babičkou do pokoje, že se rozloučíme a po chvíli hovoru se Dan sám začal babičce chlubit jaká zvířata ke komu přiřadil, babičce se to líbilo, smáli jsme se společně a nejvíce babičku zajímalo, proč ona je kůň.

Reflexe terapeuta:

Katka si přinesla hned dvě důležitá **témata** a sice nespokojenost se svým vzhledem (mírná obezita) a také téma viny, že nebyla s dědou, když ji potřeboval, než umřel. Oba chlapci si ve svých obrázcích uvědomili, jak pozitivně vnímají maminku, přesto, že je již po smrti. Byly to příjemné představy a oba dokázali bez potíží o matce hovořit.

Zajímavé bylo, že Petr se dostal při vzpomínce na matku do regrese (šišlal), ale dokázal popsat potřebu se stále tulit i smutek, který cítí.

Cíle sezení byly naplněny, všechny děti dokázaly popsat chování přes zvířata a povedlo se jim rozklíčovat rodinné vazby.

2.2.6 Emocionální srdce

Cíle sezení – krátkodobé:

Vnímání a rozlišování jednotlivých emocí, rozvoj sebepoznání, poznávání svého emočního prožívání, zjištění aktuální fáze prožívání traumatu.

Rozehřívací cvičení na úvod:

Smajlíci

Výtvarná technika: koláž na obrysu své ruky z připravených obrázků, smajlíků různých velikostí a typů emoce

Formát: A4 papíry různých barev (cca 6 barev – bílá, žlutá, modrá, zelená, červená, černá)

Hlavní cvičení, téma:

Emocionální srdce - vyjádření vlastních emocí pomocí barev

Výtvarná technika: kresba pastelkami, či progresy, případně nabídnou i temperové barvy.

Formát: Tvrdý bílý papír A4 a A3 - dám klientovi na výběr velikost

Instrukce: Nakresli si obrys srdce, nejlépe aby bylo větší, třeba i na celý papír

Pak si vyber barvu (a napiš tento pocit touto barvou do výkresu mimo srdce):

- 1) která nejlépe odpovídá podle tebe tvému pocitu **štěstí, radosti**, veselosti
- 2) která nejlépe odpovídá pocitu hněvu, **zlosti**
- 3) která nejlépe odpovídá pocitu **lásky** k někomu blízkému (rodina i kamarádi)
- 4) která nejlépe odpovídá pocitu **smutku**, stesku
- 5) která nejlépe odpovídá pocitu spokojenosti, **klidu**, jistoty, bezpečí
- 6) která nejlépe vystihuje pocit **strachu**

Když teď víme, která barva co pro tebe znamená, zamysli se, kterého pocitu máš ve svém srdci nejvíce a kterého nejméně a kde je umístěn a vybarvi příslušnou barvou do obrysu srdce, kolik kterého pocitu v srdci máš.

Závěrečná reflexe:

Flexibilní rozhovor nad vzniklým dílem.

Otázky typu: Co pro tebe který pocit znamená, jaké situace v životě s ním souvisí. Bylo to pro tebe těžké vyjádřit své pocity?

Závěr: ukončení práce, rozloučení, poděkování

Záznam práce jednotlivých klientů:

Petr:

Datum: 22. 3. 2016

Zahájení:

Petr byl dnes roztěkaný, nelíbilo se mu, že by měl dělat to, co mám připraveno, říkal, že by chtěl kreslit to, co on chce. Ptala jsem se, co by tedy chtěl dělat, odpověděl, že ještě neví.

Smajlíci (obrázek P6 A):

Smajlíky si prohlédl, ale tvářil se, že se mu nelíbí, chvíli jsem mu ukazovala některé a bavili jsme se, co který výraz znamená, to ho zaujalo a uměl popsat jednotlivé emoce smajlíků. Pak přistoupil na to, že si na papír obkreslil ruku, vybral si bílou barvu papíru. Pak vybral podle sebe i smajlíky a sice na každý prst jen jednoho, nechtěl slyšet, aby vybral výrazy podle mnou zadávaných emocí, nechala jsem ho tedy vybrat dle sebe a on popsal jednotlivé výrazy

v pořadí od malíčku takto: brečí, je vyděšený, už nemůže, zase se rozbřečel, je smutný. Více se obrázku s rukou nechtěl věnovat, další smajlíky tam nalepit nechtěl.

Práce s hlinou – samotvrdnoucí hmota (Obrázek P7 B))

Když jsem chtěla přejít na hlavní techniku Emocionální srdce, odmítl. Protože bylo na chlapci vidět, jak ho práce s emocemi vyčerpala, nabídla jsem nyní samotvrdnoucí hmotu, kterou s chutí přijal. Nikdy nebyl v keramice a neměl zkušenost s hlinou, ale práce ho velmi bavila a uklidnila. Vyrobil si misku a poté byl ochoten pracovat dál na mém zadání.

Emocionální srdce (obrázek P6 B)):

Petr sděloval, že neumí nakreslit srdce, chtěl jen malý A4 formát, jako obrys namaloval vejce, to prý umí a budou Velikonoce. Barvy začal vybarvovat shora. Snažil se tentokrát poslouchat moje pokyny a vybíral barvy dle zadávaných pocitů nejprve radost – světle modrá, smutek – tmavě modrá, dále strach – fialová, vztek – červená, pak sám vymyslel, že přidá nechut' k jídlu – zelenou a zbytek si přál vybarvit opět světle modrou, která je pro něj opět radost. Lásku, kterou jsem také jmenovala ignoroval a místo ní vymyslel právě nechut' a pro lásku barvu nevybral a do obrázku ji vůbec nezařadil. Pak se ještě rozhodl svůj výtvar okolo dozdobit tečkami a na to použil lepidlo, kterým udělal puntíky (obtiskával hrdlem z tuby).

Ukončení:

Společně jsme uklidili a ještě jsme si povídali cestou o Velikonocích a jak budou letos u nich probíhat, s ohledem na to, že sestře se blíží termín porodu, že nepletou ani pomlázky. Zdálo se, že je zklamaný, ale snaží se to chápat, zřejmě se i na něj přenáší nervozita nastávajících rodičů – jeho pěstounky a jejího přítele.

Katka:

Datum: 1. 3. 2016

Zahájení:

Při vaření čaje se chlubila svými výrobky, které nyní začala více vyrábět i kreslit. Všechny mi je ukázala a vysvětlila jak vznikly a co pro ni znamenají (např. „Jdi za svým snem“, což je nápis na praporku, který je součástí jednoho z výrobků).

Smajlíci (obrázek K6 A)):

Vybrala si pro koláž bílý papír, otočila jej na šířku a ruku obkreslila. Dlouze přebírala nabídnuté smajlíky, sdělila jsem jí, že techniky může kombinovat, že může něco nalepit, něco domalovat, že pojetí je na ní, ale chtěla využít jen nabídnuté vytištěné obrázky. Dohodli jsme se, že na každý prst umístí jednu emoci: začala zleva od malíčku, umístila sem radost – dále zlost – smutek – láska – klídek (bezpečí) – případně strach. Emocí je 6 a prstů jen pět, Katka si

vybrala, že strach nechce do obrázku vůbec umístit, že ani neví jaký smajlík by mu výrazem odpovídal. Samotná koláž jí trvala asi hodinu, jelikož u tvoření dnes nadměrně povídala a přestávala proto i pracovat. Nenápadně jsem ji vracela zpět k práci, aby dílko dokončila. Po dokončení jsme se bavily, co v koláži umístila, popsala smajlíky v dlani jako, že je nejčastěji „vysmátá“, ale když něco neumí a je zkoušená, tak má otazníky v hlavě, někdy že usíná odpoledne, objevily se i sepjaté ruce, to se prý někdy modlí, ale ve smyslu, že dělá psí oči, aby něco dostala, prý to nejlépe fungovalo na dědu, který jí vždy pak vyhověl.

Emocionální srdce (obrázek K6 B):

Katka si vybrala temperové barvy a k nim formát A3. Namalovala si obrys srdce červenou barvou. Z předchozí práce již věděla, kterých 6 emocí máme, vybrala žlutou – radost, tmavě modrou – zlost, červeně – láska, světle modrá – smutek, oranžová – klid, černá – strach. Napsala si emoce příslušnými barvami do výkresu, umístění vybrala sama, pak vybarvovala srdce podle toho, kolik které emoce ve svém srdci nyní má. Soustředěně začala zleva, vybarvila nejdříve strach, pak zlost a smutek, uprostřed umístila klid, vpravo pak radost a lásku. Sama si všimla, jak se jí barvy vzájemně zapíjí, což se vlastně děje i v životě s emocemi. Bavili jsme se jaké situace odpovídají jakému pocitu. Pak jsem se ptala, co by v jejím obrázku bylo před půl rokem, podle Katky by v obrázku bylo více smutku, možná i zlosti, ale strach si stále nepřipouští, i když na otázku, zda se o dědu bála, řekla že vlastně ano. Pochopila, že emoce jsou v čase proměnné a závislé na tom, co právě prožíváme.

Ukončení:

Na příště jsme se domluvily, že shrneme celou společnou práci. Na dotaz, zda se baví se strýcem nebo tetou o tom, co zde tvoříme sdělila, že jen něco a občas. Nechce, abych rozebírala se strýcem to, co spolu probíráme, což jsem jí slíbila, že dodržím.

Dan:

Datum: 4. 4. 2016

Zahájení:

Jelikož jsme měli delší 14-ti denní pauzu kvůli Velikonočním svátkům, déle jsme povídali co je nového a jak svátky prožil.

Smajlíci (obrázek D6 A):

Práce se smajlíky byla Danovi jasná, zná je z Facebooku i z telefonu apod., uměl pojmenovat jednotlivé emoce a vybral si pro pocit radosti ukazováček, nalepil 2 obrázky pak pokračoval láskou, pro kterou vybral palec, poté hledal pohodu a klid a našel další dva obrázky, které umístil na prostředníček. Pak mu zůstaly negativní pocity, smutek dal na prsteníček a strach a

vzteku umístil na malíček společně, kdy vybral jen jeden obrázek za každou emoci. Doprostřed dlaně pak umístil smajlíka s vyplazeným jazykem, který znamená, že je vyčerpaný a má žízeň a ještě jednoho se širokým úsměvem, což znamená, že se mu něco povedlo.

Emocionální srdce (obrázek D6 B):

Dan si pro svou práci vybral formát A4 a pastelky, temperové barvy odmítl. Chápal již díky předešlé práci o jaké emoce půjde a přiřadil barvy takto: radost – žlutá, láska – červená, smutek – černá, vztek – šedá, strach – hnědá, klídek – modrá, ke které dopsal ještě pohodu – zeleně, jelikož se nemohl rozhodnout, zda modrá nebo zelená, tak je vybral obě.

Pak vybarvoval srdce, začal od spodní části, nejprve pocit lásky červeně, který si vyznačil do poloviny obrázku, pak strach hnědou zaujímá širší pruh, poté smutek o polovinu tenčí pruh černě a malý proužek šedého vzteku umístil nad ním. Zbytek obrázku se pak rozhodl dobarvit žlutou, která představuje radost a zaujímá asi třetinu vrchní části srdce. Když zaplnil obrys srdce a řekl, že je hotov, teprve si všiml, že vůbec nepoužil modrou ani zelenou, které představují klídek a pohodu. Do obrázku je již nedal, řekl, že to nechá tak. Povídali jsme si, proč je které barvy právě tolik, řekl, že je aktuálně zamilovaný a strach má, aby se s dívkou nerozešli, strach o babičku již ustoupil. Vlastně se neumí vztekat, nebo jen chvíli, když se provokují se spolužáky, někdy se i poperou, ale vše se zase rychle urovná. Také si dobře uvědomuje, že před půl rokem by tento obrázek asi namaloval jinak a za měsíc třeba také jinak, že emoce se proměňují aktuálně s tím co prožíváme.

Ukončení:

Rozloučení a poděkování, upozornila jsem, že příště se uvidíme naposledy a že si prohlédneme všechny obrázky a shrneme, co jsme spolu dělali.

Reflexe terapeuta:

Zajímavé bylo pozorovat velmi rozdílný přístup dětí. Nejmladší Petr se emocemi a svými pocity zřejmě není zvyklý zabývat, sice uměl rozpoznat smajlíky a jejich výrazy, ale neumí se orientovat ve svých pocitech, které prožívá. Dle emocí, které vybral do obrázku ruky – zřejmě často prožívá uvnitř stavy bezmoci, smutku a vnitřní zmatenosti, která ho vyčerpává (smajlík - už nemůže a další), možná vše souvisí s vnitřně prožívanou nervozitou spojenou s blížícím se porodem sestry a taky s tím, že vše tají před otcem. Petr zřejmě vyjádřil svou koláží svůj opravdový vnitřní stav, který v současnosti prožívá. Také jeho pojetí srdce bylo vypovídající, jelikož si sám přidal vlastní pocit – nechut' k jídlu, což pěstounka později potvrdila, že s tím bojují. Může to být ale i signál, že dlouhodobé vypjetí a vnitřní konflikt Petra vyčerpává natolik, že se již objevují i somatické projevy.

Naproti tomu Katka si již uměla pěkně emoce pojmenovat a navíc si odhalila, že strach sem patří taky, což bylo i jejím **tématem**, ale také se znovu objevilo téma matky. Zdá se, že již opakovaně se objevuje jako téma: komunikace v rodině, kde se zejména nemluví o biologických rodičích a některé informace jsou prostě tabu. Také Dan přinesl své téma, ukázalo se, že v jeho pocitech chybí pohoda a klídek, je zde právě velká zamilovanost, která vše válčuje a nastupující puberta ho v klidu nenechává.

Cíle setkání byly naplněny, jelikož minimálně dvě starší děti se ve svých emocích vyznají, pojmenovaly je, ale problém se ukázal u Petra, který je zmatený a své emoce neumí zvládnout. Dan i Katka se shodli, že aktivita se smajlíky je vlastně zaujala téměř nejvíce, Katka si vybrala právě koláž jako nejlepší obrázek ze všech, které jsme dělali.

2.2.7 Libovolné téma – co mě těší

Cíle sezení – krátkodobé:

Rozvoj vnímání barev, sebepoznání, uvědomění si svých přání

Rozehřívací cvičení na úvod:

4-fázový barvový test - klient vybírá 3 nejvíce oblíbené barvy a pak 3 nejméně oblíbené a zakreslí je do předem připravených okének

Výtvarná technika: kreslení pastelkami

Formát: předem připravená okénka na papíru A5

Hlavní cvičení, téma:

Libovolné téma, co mne zajímá ...

Výtvarná technika: výběr - kresba pastelkami, progresy, akvarelové pastelky, malba temperovými barvami.

Formát: Tvrdý bílý papír A4 a A3 - dám klientovi na výběr formát.

Instrukce: Nakresli, namaluj co chceš, jak nejlépe umíš, co tě zajímá.

Závěrečná reflexe:

Flexibilní rozhovor nad vzniklým dílem.

Otázky typu: Proč jsi volil dané téma, co tě na něm tolik zajímá, ...

Reflexe terapeutické práce, shrnutí všech vzniklých výtvorů během naší práce:

Rozložíme všechna díla před sebe, s klientem pozorujeme zvláštnosti, nápadnosti, podobnosti

či změny, ptáme se co jej obohatilo, zda se něco nového dozvěděl (o sobě, o okolí, o rodině,...) apod.. S dětmi je možno porovnat i první rozkreslovací obrázek s posledním, oba byly na volné téma a můžeme hledat v čem jsou jiné, zda to klient vnímá jinak.

Srovnáme na závěr i 4-fázový barvový test, chronologicky seřadíme obrázky testu a vedeme dialog, co ve výběrech z různých setkání pozorujeme, zda se nějaké barvy stále opakují, či zda se výběr barev různí a jak, apod. Ptáme se, který obrázek je nejlepší a chce si jej nechat.

Cvičení na závěr: Knoflík pro štěstí – tři přání

Dáme dítěti možnost vymodelovat si knoflík pro štěstí ze samotvrdnoucí hmoty a již při samotné tvorbě vedeme dialog, že má možnost si přát tři přání, jaká by to byla.

Závěr: poděkování, rozloučíme se a dohodneme si buď další práci nebo ukončení arteterapeutického procesu.

Záznam práce jednotlivých klientů:

Petr:

Datum: 29. 3. 2016

Zahájení:

Povídali jsme si jakou má náladu, jak prožil včera pomlázku.

4-fázový barvový test (obrázek P0):

Nejoblíbenější barvy + světle modrá, tmavě modrá, fialová

Neoblíbené barvy – všechna políčka stejnou hnědou

Libovolné téma (obrázek P7 A):

Petr si dnes vybral temperové barvy, formát chtěl jen A4, a velmi se mu líbilo míchat barvy, pozoroval, co se děje, když přidá bílou a další barvy smíchá spolu. Maloval pruhy, začal žlutou, pak světle zelenou do které přidal i žlutou, pak si namíchal světle modrou s bílou, dále fialovou ale s přidáním tmavě modré, z této barvy byl nadšen a říkal, že mu připomíná tmou v noci, pak si černou smíchal s tmavě modrou a bílou, dále se rozhodl pro hnědou smíchanou s okrovou, ta se mu nelíbila jakmile ji domaloval, na závěr chtěl znovu světle modrou zesvětlenou bílou. Míchání barev jej moc bavilo. Dali jsme obrázek uschnout. Později chtěl ještě doplnit obrázek koláží z papíru, kdy nalepil dolu ledovou kru a na ni tučňáka z černého papíru. Dolepil i nožičky, zobák, oči, vše z barevných papírů.

Knoflík pro štěstí – 3 přání (obrázek P7 B): jen „Pro štěstí“

Tuto aktivitu jsem musela opět improvizovat, jelikož knoflík Petr odmítl dělat. Raději chtěl

vybarvovat temperovými barvami miskou, kterou si vyrobil již minule a ona mezitím vyschla. Barvy na miskou opět míchal, začal fialovou – dno, pak první řadu obloučků vybarvil světle modrou a na druhou řadu obloučků si namíchal fialovou s bledě modrou a bílou.

U toho jsme si povídali o jeho třech přáních, kdy sdělil toto:

1.přání – abych mohl létat

2.přání – aby tu byla ještě mamka

3.přání – aby byli všichni zdraví i v další zemi (myslel všude na světě)

Miskou jsem si jen vyfotila a Petr si ji nechal, moc se mu líbila.

Reflexe všech vzniklých výtvorů během naší práce:

Petr se nechtěl moc vracet k obrázkům, ale dohodli jsme se, že je chce všechny ukázat doma sestře a jejímu příteli. Po skončení sezení jsem ho doprovodila domů, byli jsme takto domluveni s pěstounkou a obrázky jsme společně doma probrali, chlubil se, jak se mu povedly. Nejvíce se mu líbí ten dnešní s tučňákem, který si chce i nechat.

Ukončení: Rozloučili jsme se doma společně i s pěstounkou a jejím přítelem.

Katka:

Datum: 8. 3. 2016

Zahájení:

Zahájili jsme závěrečné sezení po té co jsme společně uvařily čaj, což byl náš uvítací rituál.

4-fázový barvový test (obrázek K0):

Nejoblíbenější barvy + tyrkysová, žlutá, modrá

Neoblíbené barvy – hnědá, cihlově hnědá, hnědá (změna aspoň v odstínech hnědé)

Libovolné téma (obrázek K7 A):

Po zadání na libovolné téma, znovu znejistěla, nabídla jsem jí různé formáty papíru i různá média, která může použít (pastelky, tužku, temperové barvy, akvarelové pastelky). Katku zaujaly akvarelové pastelky. Po chvíli ji napadlo moře, vzpomínala na společné dovolené s dědou, kdy v moři viděli chobotnice a děda je dokázal hladit i když byly žahavé. U kreslení dnes více povídala o zážitcích s dědou a nakreslila chobotnici v moři.

Když dokreslila, štětcem a vodou obrázek dokončila, byla spokojená, jak se barvičky pod vodou pěkně rozpily a zvýraznily její moře i chobotnici.

Reflexe všech vzniklých výtvorů během naší práce:

Všechny obrázky, které Katka vytvořila za uplynulých 7 sezení jsme rozložily a prohlížely jsme si je. Uvědomila si znovu, že často malovala do obrázků dědu a připomněla si, že je v nebi (obraz v písku). Také si uvědomila a byla za to ráda, že má tolik pěkných zážitků

s dědou, o čemž povídala i dnes více. Byla překvapena, že i test barev má svůj vývoj, přestože zpočátku tvrdila, že se její volba nezmění, že je určitě stálá a v posledních dvou testech se přece barvičky změnilly, zmizela z oblíbených oranžová a nahradila ji tyrkysová a pak i bleděmodrá, v neoblíbených ale stále setrvala jen hnědá i když dnes použila více odstínů hnědé. Na otázku, co se jí líbí nejvíce a zda by si chtěla některý obrázek nechat řekla, že asi tu ruku, kde lepila koláž z emocí – smajlíků. Dohodly jsme se, že si ho vyfotím a nechám jí ho.

Knoflík pro štěstí – 3 přání (obrázek K7 B):

Nabídla jsem Katce samotvrdnoucí hmotu, ze které si může vyrobit knoflík pro štěstí a současně si přát pro sebe 3 přání. Toto se jí líbilo, vybrala si bílou hmotu, protože ji pak může případně i domalovat barevně. Vyrobila kulatý knoflík, okraj ještě zvýraznila tenkým páskem, sdělila, že kruh jí symbolizuje uzavřenost. Dírky jen naznačila tužkou (nejsou skrz) a do dírek vložila i nitě, jako by byl přišíitý.

Přání měla tři a asi proto ji napadlo, že knoflík rozdělí jako je symbol pro mír. Pak do vzniklých okének kružítkem vyznačila svá přání (počátečním písmenem, číslicí).

1.přání – Č - chtěla by vrátit čas, na svých 6 let, že by šla znovu do školy, ale už by věděla vše, co ví dnes a byl by tu i děda

2.přání s tím souvisí – 1 - chtěla by mít samé jedničky

3.přání – Z - je mít zdraví

Knoflík se jí moc líbil, ještě jsem jí vysvětlila, jak jej usušit.

Ukončení: Rozloučily jsem se, poděkovala jsem jí. Pak jsme se domluvily, že se uvidíme cca za měsíc na pravidelné návštěvě, kdy již nepůjde o arteterapii.

Dan:

Datum: 11. 4. 2016

Zahájení: Uvařili jsme kávu a povídali, jakou má dnes náladu.

Libovolné téma (obrázek D7 A):

Po zadání tématu si vybral z nabízených médií a papírů formát A4 a pastelky. Obkreslil ruku a říkal, že by zase namaloval ty smajlíky. Na každý prst zase dal jednu emoci a přemýšlel jak ji nakreslit. Pak do dlaně umístil fotbalové hřiště, vše si nejprve předkreslil tužkou a pak až vybarvil, nakonec ke každému prstu dopsal, jakou emoci smajlíci vyjadřují. Při diskusi nad vzniklým dílkem ho pojmenoval „emoce kolem fotbalu“, jelikož láska na malíčku znamená, že miluje fotbal, prsteníček je smutek, když prohrávají, prostředníček je radost z výhry, ukazováček znamená výbušnost, když třeba vyloučí hráče, palec je fandivost, kdy křičí diváci gól. Pojmenoval emoce nově a všechny se vztahují k fotbalu. Obrázek se mu moc líbil.

Reflexe všech vzniklých výtvorů během naší práce:

Rozložili jsme všechny výtvary a prohlíželi si je společně, byl překvapen např. nad barvami, které se proměňují v testu barev, dvakrát dal např. zelenou do oblíbených a dvakrát do neoblíbených barev, což ho utvrdilo, že byl pokaždé v jiném rozpoložení, ale že tyto změny jsou normální. Také se mu moc líbily obrázky rodiny, ale nejvíce dnešní obrázek, který vlastně koresponduje s prvním rozkreslovacím obrázkem, kde nakreslil fotbalistu na hřišti. Na otázku, jestli si chce nějaký nechat, který se mu líbí nejvíce uvedl, že by si chtěl nechat všechny, tomu jsem vyhověla a poslední obrázky jsem si jen vyfotila. Pak sdělil sám, že je překvapen, že ještě umí něco namalovat a že je rád, že jsme si povídali o mamce.

Knoflík pro štěstí – 3 přání (obrázek D7 B):

Dan si vybral pro práci bílou hmotu a začal vyrábět knoflík. Rozválel placku, pak vykrojil hrnkem kolečko. Poté začal lepit na okraji špičaté kousky a nakonec doprostřed postavil věž. Sám to komentoval tak, že sice začal vyrábět knoflík, ale pak mu z toho vznikly hradby a věž. Říká, že ani neví jak se to přihodilo. Přemýšlel nad třemi přáními a sdělil toto:

- 1.přání – abych měl štěstí a měl dost peněz, abych mohl babičce přilepšit, když je na důchodě
- 2.přání – abych měl dobrou rodinu, ženu a děti
- 3.přání – abych měl dobrou práci až budu velký

Pak jsme si říkali, zda ví, jak by těchto přání mohl dosáhnout, sdělil že ví, že by se měl lépe učit, že mu to říká babička, ale že to ví i sám a bude se doučovat matematiku, protože mu hrozí, že propadne.

Ukončení:

Rozloučili jsme se s Danem a hned si se mnou začala povídat babička. Sdělila, že se jí dnes v noci zdál sen o dceři po mnoha letech, že ji dnes poprvé viděla do tváře, která byla starší než si ji pamatuje (v reálném dnešním věku). Sdělila, že se s pláčem probudila, protože se dcera na ni dívala vyčítavě, ve snu pak plakaly obě, i dcera. Babička má stále výčitky, jestli někde mohla udělat něco více. Rozebrali jsme situaci, že jsou to její výčitky, ale ne dcery, že udělala co mohla a že by si měla odpustit, což jí řekl již dávno i psycholog, kam chodila po smrti dcery. Ukončily jsme diskusi, když jsem se ujistila, že babička si vše uzavřela a nemá další otázky či nevyřešená témata.

Reflexe terapeuta:

Cíle setkání jako je sebeuvědomění, vnímání barev a celkové shrnutí práce se naplnily. Zhodnotili jsme společně barvový test, kde se ukázal vývoj barev, jak je děti v průběhu měnily. Také jsem mohla srovnat, že oproti prvnímu sezení, kde měly děti také volbu

libovolného tématu, dnešní obrázky jsou v mnohém barevnější a zajímavější, což mě vede k závěru, že děti se uvolnily a zapojily více svou kreativitu, umí vidět věci nově a jinak.

Zajímavé bylo jak Petra při posledním sezení zaujavy temperové barvy a jejich míchání, byl aktivitou nadšen. Také se ukázalo, že zejména starší děti si dokázaly uvědomit v rámci závěrečné reflexe, co jim celý arteterapeutický proces přinesl, nové zjištění o sobě, svém prožívání apod.. Dan posílil své sebevědomí: „ještě něco dokážu nakreslit“.

Děti si dokázaly díky aktivitě tři přání zvědomit, co si nejvíce přejí, což odhalilo **témata**, která děti řeší: shodně se u dvou dětí objevilo přání vrátit čas, aby tu byla milovaná osoba zpátky, také shodně přání mít zdraví, jelikož si děti uvědomují díky prožité ztrátě jeho význam. Katka zaměřená na výkon chce samé jedničky, ale Petr by chtěl létat, což potvrzuje jeho akční a hyperaktivní povahu. Dan jediný zaměřil všechna svá přání na budoucnost, chce mít štěstí, peníze, dobrou práci a rodinu – ženu a děti.

2.3 Vyhodnocení a reflexe terapeuta

V průběhu arteterapeutického procesu jsem sledovala také diagnostiku, která se dá např. z kresebných testů, ale i dalších metod získat. Po ukončení práce jsem se snažila vyhodnotit jednotlivé klienty a shrnout, co jsem pozorovala a k jakým závěrům došla.

PETR:

Mohla jsem pozorovat již od počátku práce, že jde o hyperaktivního chlapce, který preferuje tvoření před kreslením, také je raději, když může sám rozhodovat, nebyl příliš ochotný pracovat podle zadávaných instrukcí. Projevila se u něj zvýšená emocionalita, zřejmě vnitřně prožívaný konflikt dobra a zla, kdy cítí neustálý zmatek v prožívané realitě a neumí rozlišit kam vlastně patří on (sestra je dobrá, otec zlý, cítuji „zmutovaný“ a oba dva jsou přítom jeho rodina). V tématu rodiny je zcela ztracený, nejdříve kreslit rodinu úplně odmítl, ale začarovanou rodinu pak zvládl. Přesto se zde ukázalo, že se cítí být sám, jelikož chtěl kreslit jen sebe, pak přidával ostatní členy, ale vždy je oddělil čarou, takže všichni členové rodiny jsou od sebe separovaní čarami. V tom co prožívá se sám nevyzná, vysiluje ho to, což ukázalo cvičení s emocemi. Také je netrpělivý a má problém s dokončováním, což jsme zkoušeli trénovat. Při tomto cvičení se Petr projevoval jako „kontrolující dítě“, což zmiňuje Vrtbovská, která uvádí, že dítě, které zažilo trauma se snaží mít vše pod kontrolou, snaží se tak předejít dalšímu zklamávání a jen tak se cítí jisté, když může vše kontrolovat.

Složitá je v rodině zejména komunikace s otcem, který jde proti pěstounce a Petr to nese špatně. Aby se zavděčil otci, ale také sestře – pěstounce, volí cestu zatajování informací, což dlouhodobě prožívá jako vnitřní konflikt (potvrdila i metoda písek). Otce dost emotivně a razantně odmítl nakreslit do obrázku rodiny. Tyto rozpory se projevují často i v rozvádějících se rodinách, když rodiče jdou proti sobě (v našem případě přeneseně otec proti pěstounce), je to trochu podobné a tyto vnitřní konflikty můžou vést až k somatickým potížím (oidipův syndrom, kdy dítě, aby se zavděčilo matce musí zavrhnout otce a naopak, aby se zavděčilo otci musí zavrhnout matku, oba miluje, proto se raději samo zmrzačí). Zajímavé také bylo pozorovat, že při vzpomínkách na matku se chlapec dostal do regrese (šišlání). Přitom by si přál, aby se vrátil čas a maminka tu byla s ním, což svědčí spíše o fázi smlouvání a ne pochopení či vyrovnání se se ztrátou. Když se baví o matce doma se sestrou, brečí prý oba dva spolu. Nejvíce ho zaujala práce s temperami, kdy si mohl sám barvy míchat a experimentovat s nimi, což i v životě zkouší, přesto cítí, že potřebuje oporu a nechce být sám (další stromy rostou blízko něj).

KATKA:

Zpočátku práce byla Katka uzavřená a ukázalo se, že je nejistá, zřejmě také proto, že je zaměřena na výkon, má strach z neúspěchu a dost jí záleží na názoru okolí, zejména vrstevníků. Podobně jako Petr řeší i Katka problémy v rodině, kdy odmítá matku a na otce se zlobí, doma se o rodičích nemluví. Také ona prožívá vnitřní konflikt vztahující se k rodičům. Nechápe, proč si otec na ni nenajde čas. Také se projevilo snížené sebevědomí, Katka si připadá silná, není spokojena se svým tělem, již nyní uvádí, že by chtěla být vegetarián a odmítá maso, což může vést časem k poruchám příjmu potravy. Zpočátku také nechtěla moc měnit své názory (ani barvy), ale pak přestala být rigidní, začala být více tvůrčí, nebojí se experimentovat. Jako jediná si vybrala hned dvakrát větší formát A3, byla také ochotna více zkoumat nabízená média, vybrala si postupně vše, co jsem nabízela a bavilo ji to. V tomto ji podporoval dříve i děda. Sice podobně jako Petr si přála vrátit čas, aby měla jedničky, ale také proto aby tu byl děda zpět. V závěru si však sama zvědomila, že má moc pěkných vzpomínek s dědou a že on je asi v nebi, kde je mu dobře s babičkou (viz metoda písek). Přesto popsala i vinu, že nebyla s dědou, když byl hospitalizovaný a potřeboval ji, ona to neustála a musela být přijata do psychiatrické léčebny, cituji: „dělala jsem blbosti“. Dnes již umí o všem hovořit, uvedla, že se začala o všem bavit i se spolužáky a i oni jí řekli, že by tu situaci sami nezvládli. Také zvládání emocí je nyní pro ni největší téma, obrázek si vybrala a chtěla nechat. Uvědomila si, že již je s postupujícím časem již s dědovou ztrátou smířená, ale ví, že před půl

rokem by v obrázku bylo daleko více smutku, zloby, možná i strachu.

DAN:

Od počátku práce se Dan jevil jako velmi empatický hoch, otevřeně komunikoval. Jeho obrázky naznačují větší otevřenost vůči okolí, což sebou nese také možnou vyšší zranitelnost. Chlapec jde do puberty, jeho obrázek naznačuje již přechod do dospělosti, cítí se být starší. Občas se chová ještě dětsky, přesto se již zajímá o svou budoucnost a plánuje rodinu i práci. Poměrně brzy vnesl sám téma ztráty matky a přiznal, že doma se o tomto nehovoří a on tuto komunikaci potřebuje a vítá, navíc sám tímto otevřel téma ztráty i babičce, se kterou jsem pak musela pracovat také, jelikož má stále výčitky a cítí vinu vůči zesnulé dceři. Přesto se jeví Dan jako nejstabilnější z mých tří klientů, jelikož Dan neprožívá konflikty v rodině, jako Petr nebo Katka. S otcem se pravidelně vídá, jezdí k němu a jeho matce dle možností na celé víkendy či o prázdninách, obě babičky a otec spolu běžně komunikují a dokáží se domluvit. Dan vzpomíná na mamku pozitivně a vyjádřil, jak je mu smutno, přál by si aby o něj pečovala, potřeboval a potřebuje ji, ale je s touto ztrátou již smířený a také proto již umí plánovat budoucnost. Částečně mu rodinu nahradil strýc s tetou, kteří své děti nemají a věnují se mu proto maximálně a dokonce si někteří lidé myslí, že je jejich syn, to mu zřejmě pomohlo uspokojit jeho potřebu mít pečující rodiče.

Závěrečná reflexe terapeuta:

Ve vzniklých artefaktech i v samotném arteterapeutickém procesu jsem mohla pozorovat, že děti mají spoustu zajímavých i překvapivých nápadů a umí nalézat nová výtvarná řešení.

Také jsem se naučila více naslouchat dětem a to díky individuální práci, se kterou jsem neměla tolik zkušeností. Pochopila jsem, že tato forma terapie je vhodná právě pro zpracování osobně významných témat a může jít více do hloubky, což je pro mé klienty přínosem.

Témata, která děti nejvíce řeší popisují podrobněji v závěru, ale obecně mohu říci, že jsem si při práci uvědomila, že nelze podceňovat, co a jak děti prožívají a potřebují řešit, že je důležité se jim věnovat s veškerou vážností, protože dětská optika je jiná, ale stejně významná a důležitá, než optika dospělého, který časem zapomíná, jak bylo vše jiné, ale taky pro něj podstatné a někdy má dokonce snahu situace bagatelizovat, cituji: „tomu ještě nemohl rozumět“. Tyto prožitky z dětství, které jsou nepochopené si pamatujeme až do dospělosti a je potřeba si je zvědomit a vysvětlit je. Všechny děti popisovaly poměrně přesně různé zážitky z minulosti (z pohřbu matky, ze svatby otce s novou ženou, apod.), některé prožitky vnímají dodnes jako krivdu nebo se obviňují a nemají odpovědi, neumí si vysvětlit své pocity.

Jestliže dítě nepřijme svou minulost, nepochopí svůj příběh, nedostane ujištění, že to nemohlo ovlivnit, ani kdyby bylo hodnější, což jsem slýchala i do své dcery, často pak neumí plánovat svou vlastní budoucnost. Otázka identity – Kdo jsem, odkud přicházím, kam patřím a až pak, kam směřuji, jsou základní otázky spojené s lidským bytím a nejpozději v pubertě nabírají na významu.

Pochopila jsem díky práci s dětmi, že arteterapie funguje a to mnohdy do hloubky a pokud je terapeut dostatečně empatický a zachytí signály klienta, může mu velmi prospět. Myslím, že jsem mé klienty v rámci této práce posunula ve vnímání sebe sama, např. Dan si zvedl sebevědomí, cituji: „ještě něco dokážu nakreslit“, Katka si uvědomila, jak krásné vzpomínky s dědou má a že to období, kdy umíral bylo opravdu těžké a nad její síly. Petr sice jen začal komunikovat o svých prožitcích, ale postupně se bude moci dále rozvíjet, aby se vyznal ve svých pocitech. Už nyní začal být otevřenější, sdělil např. že je jediný ze třídy, který nemá mamku, dokázal si uvědomit, že chování otce (alkoholismus) je nemoc a lepší to zřejmě nebude. S Petrem budu určitě dále pracovat na zpracování jeho příběhu, což může pomoci zpracovat ztrátu také jeho sestře-pěstounce.

ZÁVĚR

Hlavní snahou této práce bylo především zodpovědět otázky, které jsem si kladla před započítím celého arteterapeutického procesu. Ve své práci jsem řešila tyto otázky:

Zda a jak pomohla arteterapeutická cvičení dítěti se zpracováním zjištěných traumatizujících zážitků?

Obecně mohu říci, že všechny děti otevřely své vzpomínky vztahující se k prožité ztrátě vztahové osoby, aniž k tomu byly vyzývány. Zdá se, že Dan již měl ztrátu maminky částečně přijatu, spíše se se ztrátou dcery potýkala babička. Proto jsme téma probrali s oběma. Katka si v průběhu práce sama přišla na to jak se se ztrátou vyrovnat, že má spoustu pěkných vzpomínek a pomohla jí k tomu také víra (je v nebi). Petr si také dokázal během cvičení otevřeně povídat o mamince, jak mu chybí, jak prožíval odloučení (emotivní popis, když vezli štěně odebrané feně), jak chce maminka všechny obejmout, když je medvídek-plyšák. Jeho potřeba se tulin i přání, aby tu byla maminka zpět nasvědčuje, že se sice posunul ve vnímání ztráty, ale stále ji úplně nepřijal, zřejmě podobně jako jeho sestra-pěstounka, se kterou si nad ztrátou ještě dnes často popláčí společně.

Zjištění témat, která děti v náhradní rodinné péči nejvíce řeší (z praktické části) a následné porovnání s tématy z teoretické části.

V teoretické části jsem si v specifikovala témata, která zmiňuje nejčastěji literatura a která mohou být pro děti v náhradní rodinné péči obtížná, byla to tato témata:

- VAZBA – kontrolující děti
- IDENTITA
- SNÍŽENÉ SEBEVĚDOMÍ
- RODINA
- PROŽITÉ ZTRÁTY
- PROJEVY CHOVÁNÍ – obtížné a nestandardní, vždy individuální dle dítěte

V praktické části jsem se snažila nalézt a zachytit všechna témata, která děti řešily.

- ✓ VAZBA - zde se objevilo kontrolující chování Petra, které jsem si spojila právě

s tímto tématem, které může souviset s nedostatečně vyvinutou vazbou mezi matkou a prvotním pečovatelem. Obdobně se projevoval i Dan, který se cítí být starší, snaží se předčasně dospět a postarat se o babičku (v aktivitě 3 přání). Toto mohou být známky narušené vazby. Oba chlapci přišli o matku v poměrně nízkém věku (předškolním) a zažili nedostatečnou péči matky v raném věku.

- ✓ **IDENTITA** - všechny děti se projevily obdobně, znají své kořeny, zřejmě je to snazší právě proto, že jsou v příbuzenské péči, tety, strýce a babičky, ale přesto cítí genetickou zátěž a hůře se vyrovnávají s tím, že jejich rodiče selhávají ve své roli minimálně u Petra a Katky. Dan je v tomto tématu nejpevnější, jeho identita se sice stále ještě dotváří, ale souvisí nyní i s věkem (puberta jako zlatý věk tvorby identity).
- ✓ **SNÍŽENÉ SEBEVĚDOMÍ** se objevilo u Katky i Petra. Hoch se jasně distancoval od svého domu, nelíbí se mu apod.. Katka má zase problém s vnímáním svého těla, připadá jí, že není pěkná, není štíhlá a nelibě nese i posměšky některých vrstevníků.
- ✓ **RODINA** - největším tématem se ukázalo právě toto téma, které řešily všechny děti a viděla jsem zde nejvíce jinakostí oproti běžným dětem. Tyto děti shodně kreslily i širší rodinu, jelikož si ujasňují, kdo je vlastně jejich rodina a Petr se v tomto nejvíce ztrácí, otce odmítá, stejně jako Katka odmítá matku. Toto téma úzce souvisí i s tématem identity, sebevědomí, takže se prolíná napříč tématy, skoro bych se odvážila tvrdit, že je nosným tématem u dětí žijících v náhradní rodinné péči. Už samo slovo náhradní péče zavádějící, může vést k domněnce, že pěstounská rodina nahrazuje rodiče a vztahy s nimi. Jsem přesvědčena, že pěstouni by se neměli snažit nahradit původní vztahy s biologickými rodiči, ale měli by je umět podpořit, rozvíjet, budovat, či vztahům děti učit a to příkladem (vztahem pěstouna a dítěte), ale to znamená najít jak něco pozitivního ve vztahu k rodiči, tak se nebát i popsat, jestli chování rodiče není správné a vyjádřit svůj nesouhlas s tímto chováním, aby dítě mělo jasno co je dobré a co zlé. Věřím, že to je cesta k tomu, co dítě potřebuje a oddělit osobu rodiče od jeho chování je základem.
- ✓ **PROŽITÉ ZTRÁTY** – téma, které se objevilo cíleně díky výběru dětí, ale mnohdy se nejedná o fatální ztrátu (úmrtí), někdy děti řeší i to, že byli odebráni rodičům a nevidají se s nimi, vztah tedy nikdo nepodporuje a děti prožívají ztrátu, viz Katka, která matce nevěří, že jí má ráda, i když jí to ona po telefonu sděluje, jelikož její chování říká něco jiného. Jde tady minimálně o ztrátu vztahu s matkou, ale i s otcem, který sice bydlí nedaleko, ale také se nevidají, on nemá o kontakt zájem.
- ✓ **PROJEVY CHOVÁNÍ** se u dětí objevily různé, ale ne shodně, jak popisuje teoretická

část. Danovy projevy jsou dle mého názoru spojeny spíše s nástupem puberty a obdobím vymezování se vůči autoritě, které ji provází. Katka má potíže s přijetím svého těla a s tímto projevem jsou spojeny možné potíže s příjmem potravy, na které upozornil již i její strýc, že se nestravuje jak by měla. I tyto projevy jsou typické pro tuto věkovou kategorii zejména dívek, ale potíže s jídlem jsou popisovány jako časté i u dětí v pěstounské péči.

Dále jsem zachytila témata, které neuvádí literatura a je možné, že nejsou ani typické pro děti v náhradní rodinné péči, nad tím se proto zamýšlím:

- **NARUŠENÁ KOMUNIKACE** v rodině souvisí možná více s tím, že se u všech tří dětí jedná o příbuzenskou pěstounskou péči, kde byly vazby pěstounů a rodičů v minulosti sice navázány, ale pak z různých důvodů přetřhány nějakou negativní událostí, která zapříčinila přijetí dítěte příbuznými. V příbuzenské pěstounské péči je toto často specifickým problémem, objevují se staré křivdy nebo frustrace prarodičů, že nezvládli výchovu dětí a nyní mají v péči vnoučata. Zde spatřuji také jistou bagatelizaci, že děti tomu nemohou rozumět a proto jim nic nevysvětlují.
- **VÍRA** v Boha je téma, které si vnesla Katka. Toto téma sice dle mého názoru nemá spojitost výhradně jen s náhradní rodinnou péčí, přesto jej Katka řešila ve vztahu k dědovi, který ji k víře vedl.
- **VINA** a výčitky je téma, které se pojí opět s dědečkem Katky, vyčítala si, že mohla udělat něco jinak. Stejně téma jsem ale zaznamenala u babičky Dana, která sama přišla s tím, že mi musí říci, jak se jí zdálo o dceři, která jí dle jejího názoru také vyčítá, že jí mohla pomoci a není vyrovnaná s její ztrátou.
- **STRACH** – téma, které vnesl nejprve Dan, který se zejména zpočátku velmi obával operace babičky, což je nejspíše jeho obava ze ztráty, kterou již prožil, když přišel o maminku. Babička jeho obavy asi po 4.sezení rozptýlila, když pochopila, jak chlapec strach o ni prožívá. Katka toto téma nejprve popírala, ale pak si postupně uvědomila, že se bála o dědu tolik, že neunesla tlak, také se bojí v noci v pokojíčku, protože strýc s tetou spí v patře, bojí se i pavouků a nechtěla si strach připustit, možná to souvisí s její orientací na výkon, strach by bylo slehání a to přeci nejde, strýc její strach také mírně bagatelizuje.
- **BUDOUCNOST** - významné téma spojené s představami o budoucnosti, kdy se ukázalo, že lépe umí plánovat svou budoucnost Dan, který má již minulost

zpracovanou. Také Katka se v průběhu terapie posunula ve vnímání minulosti a již si umí představit svou budoucnost s rodinou a dětmi. Jen Petr ještě netuší, s kým bude jednou bydlet v budoucím domě, ví jen, že chce dva psy. Je to částečně dáno i jeho věkem, ale potvrzuje to i domněnku, že dokud dítě nezpracuje svou minulost, svůj příběh, neumí plánovat budoucnost.

Zda lze aplikovat tato arteterapeutická cvičení u dětí v NRP a jejich přínos.

Práce s dětmi mě velmi obohatila a doufám, že podobně to vnímají i děti. V některých momentech jsem byla i překvapená, jak děti dokázaly být otevřené a ujistila jsem se, že arteterapie může jít opravdu do hloubky. Ze závěrečné reflexe dětí usuzuji, že přínosná byla a třeba Katka byla nakloněna i dalšímu pokračování, protože usoudila sama, že ji práce posunula ve vnímání svých problémů. Minimálně s ní, ale i s Petrem budu v práci pokračovat.

Cvičení jsem vyhodnotila jako vhodná pro začátek práce a základní diagnostiku, která ukáže, jaké další témata dítě řeší a co by potřebovalo, z toho se dá pak dále usuzovat na co se ještě v terapii zaměřit.

V této souvislosti mi práce ukázala, že by bylo přínosné zařadit i skupinovou práci s celým rodinným systémem, zapojit pěstouny a všechny děti do společné práce, je to pro mne podnět k dalšímu zamyšlení.

Můj **empirický neboli zkušenostní výrok**, který jsem formulovala v začátku zní:

Děti vyrůstající v náhradní rodinné péči nejčastěji řeší osobní témata jako jsou rodina – původní versus náhradní, identita, snížené sebevědomí, nabytí důvěry ve vztahové osoby (vazba) a s tím související zpracování prožité ztráty.

V mé práci jsem se snažila ověřit, zda poznatky z terapeutické práce s mými dětskými klienty mohou tento výrok potvrdit či vyvrátit, zda lze vysledovat určitá obecná pravidla, či se podobají některé zkušenosti či reakce dětí a na základě výše popsaných vyhodnocení a reflexí jsem dospěla k závěru, že tento **empirický výrok má práce potvrdila**.

Mohla jsem vysledovat, že pro děti je nejvíce problematické téma rodiny, kde řeší jinakost své pěstounské rodiny, jejich situace je o to obtížnější, když se v rodině o rodičích nemluví vůbec, nebo rodiče s pěstouny vyvolávají konflikty a nedokáží se domluvit ve prospěch dětí. Ukázalo se také, že je zde zřejmě umocněn fakt, kdy všechny mé děti jsou

v příbuzenské pěstounské péči, což znamená, že zde hrají roli často i osobní vazby pěstounů k rodičům dětí z minulosti a s nimi se pojí zklamání, výčitky, frustrace či zloba, což je další zátěž v dobré komunikaci.

Další sledovanou oblastí je snížené sebevědomí, které se objevuje minimálně u dvou dětí (Katka a Petr), kteří nejsou spokojeni sami se sebou.

Všechny děti si přinesly téma prožité ztráty do terapeutického procesu a otevíraly ho, což je také známka, že potřebují téma zpracovat, trochu výjimkou byl Dan, který otevřel téma nejen pro sebe, ale taky pro babičku, protože cítil, že to potřebuje i ona.

Se zpracováním prožité ztráty souvisí úzce i téma nabytí nové důvěry ve vztahovou osobu, což se ukázalo jako významné téma. Dan prožívá velký strach před operací babičky, jelikož si uvědomuje, že by ji mohl také ztratit, Petr byl pod tlakem z blížícího se porodu sestry, který vnímal společně s budoucími rodiči – pěstouny jako nejistotu co bude. Katka vnímá také strach, ví sice, že je stále ve stejném domě, jako byla s dědou, ale přesto se v domě bojí, necítí stejnou důvěru a jistotu, jako měla s dědou, strach si ani nechtěla připustit.

Identita a její tvorba je celoživotní proces, i když děti znají např. příběh svého jména, stále je toto téma vrací k rodičům a k tomu, že si uvědomují, že jsou jejich a přitom mají s nimi nějaký nevyřešený konflikt, zlobu, nejsou spokojeni s tím, jak se jejich rodiče zachovali nebo chovají, tak se děje, že se vlastně zlobí i sami na sebe. Je to jejich vnitřní konflikt, který potřebují vyřešit.

Práce s dětmi mi přinesla i další podněty, kam směřovat další terapii s dětmi, např. u Katky se zaměříme více na vnímání těla a v rámci služby doprovázení oslovím i otce a pokusím se uspořádat alespoň občasné návštěvy třeba v neutrálním prostředí, které by Katka uvítala. S Petrem budeme dále pracovat na vztahu k otci i na tom, aby přijal jako součást identity, že je dítě otce alkoholika, což je nemoc, současně ale budeme muset omezit kontakty s otcem, jelikož se již jeví, že chlapce ohrožují. K Danem je situace asi nejvíce uzavřená, tady budu práci zřejmě směřovat více k jeho prožívání puberty, více se zaměříme na práci s pěstounkou, na její vedení chlapce, její důslednost, zlepšíme jeho přístup ke škole, kde se prospěchově zhoršil, ale zřejmě další terapie nebude potřeba, jen běžná odborná pomoc v rámci služby doprovázení.

Seznam použité literatury a další informační zdroje

- CAMPBELL, J. *Techniky arteterapie ve výchově , sociální práci a klinické praxi*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-2001-1.
- DAVIDO, R. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-449-4.
- KLIMEŠ, J. *Budování identity dítěte*. Praha : Občanské sdružení Rozum a Cit, 2008.
- KOPTA, P. *Využití arteterapie v náhradní rodině*. Praha : Občanské sdružení Rozum a Cit, 2008.
- KULKA, J. *Psychologie umění*. 2.vyd. Praha : Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2329-7.
- MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíce potřebují*. 5.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-504-2.
- NAGY ŠTOLBOVÁ, T. *Dcera padajícího listí*. Praha : Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-710-1.
- NOVÁK, T. *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Olomouc : Rubico, 2004. ISBN 80-7346-037-8.
- ŠICKOVÁ-FABRICI, J. *Základy arteterapie*. 2.vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3.
- VRTBOVSKÁ, P., *O ztraceném dítěti a cestě do bezpečí*. Praha: Sdružení SCAN, 2010. ISBN (sdružení SCAN): 80-86620-20-4.
- ZEZULOVÁ, D., *Pěstounská péče a adopce*. Praha : Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0065-9.

Seznam artefaktů – dětských prací

Petr:

Označení obr.

Strana:

P0	4-fázový test barev – seřazeno chronologicky	71
P1	Obrázek ze sezení č. 1 – Rozkreslovací obrázek	72
P2	Obrázek ze sezení č. 2 – Dům	73
P3	Obrázek ze sezení č. 3 – Strom	74
P4 B)	Obrázek ze sezení č. 4 – B) Písek	75
P5	Obrázek ze sezení č. 5 – Začarovaná rodina	76
P5 A)	Technika „Dokončování“	77
P6 A)	Obrázek ze sezení č. 6 – A) Koláž - emoce	78
P6 B)	B) Emocionální srdce	79
P7 A)	Obrázek ze sezení č. 7 – A) Libovolné téma	80
P7 B)	B) Knoflík pro štěstí	81

Katka:

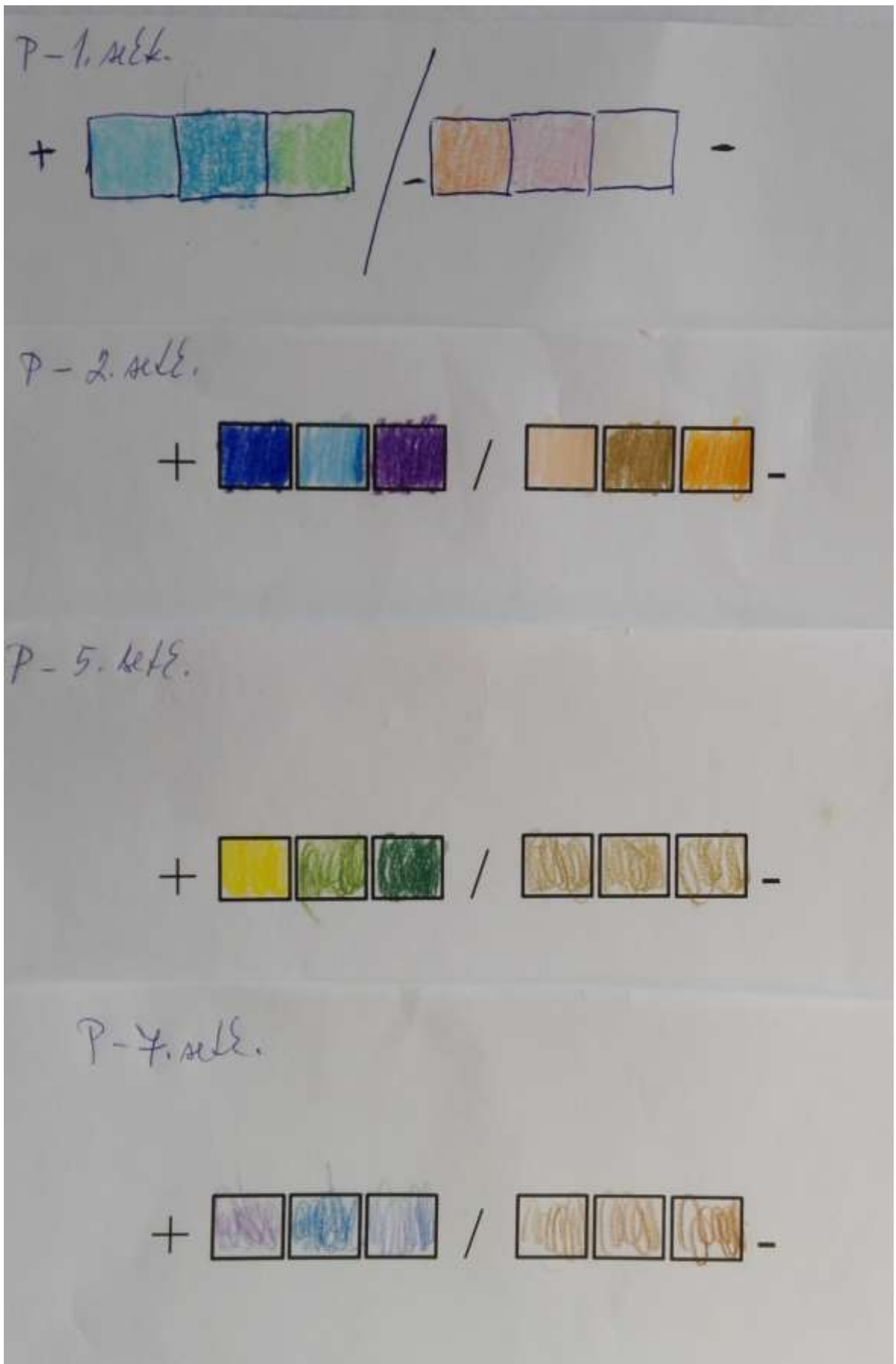
Označení obr.

K0	4-fázový test barev – seřazeno chronologicky	82
K1	Obrázek ze sezení č. 1 – Rozkreslovací obrázek	83
K2	Obrázek ze sezení č. 2 – Dům	84
K3	Obrázek ze sezení č. 3 – Strom	85
K4 A)	Obrázek ze sezení č. 4 – A) Naše rodina	86
K4 B)	B) Písek	87
K5	Obrázek ze sezení č. 5 – Začarovaná rodina	88
K6 A)	Obrázek ze sezení č. 6 – A) Koláž - emoce	89
K6 B)	B) Emocionální srdce	90
K7 A)	Obrázek ze sezení č. 7 – A) Libovolné téma	91
K7 B)	B) Knoflík pro štěstí	92

Dan:

Označení obr.

D0	4-fázový test barev – seřazeno chronologicky	93
D1	Obrázek ze sezení č. 1 – Rozkreslovací obrázek	94
D2	Obrázek ze sezení č. 2 – Dům	95
D3	Obrázek ze sezení č. 3 – Strom	96
D4 A)	Obrázek ze sezení č. 4 – A) Naše rodina	97
D4 B)	B) Písek	98
D5	Obrázek ze sezení č. 5 – Začarovaná rodina	99
D6 A)	Obrázek ze sezení č. 6 – A) Koláž – emoce	100
D6 B)	B) Emocionální srdce	101
D7 A)	Obrázek ze sezení č. 7 – A) Libovolné téma	102
D7 B)	B) Knoflík pro štěstí	103

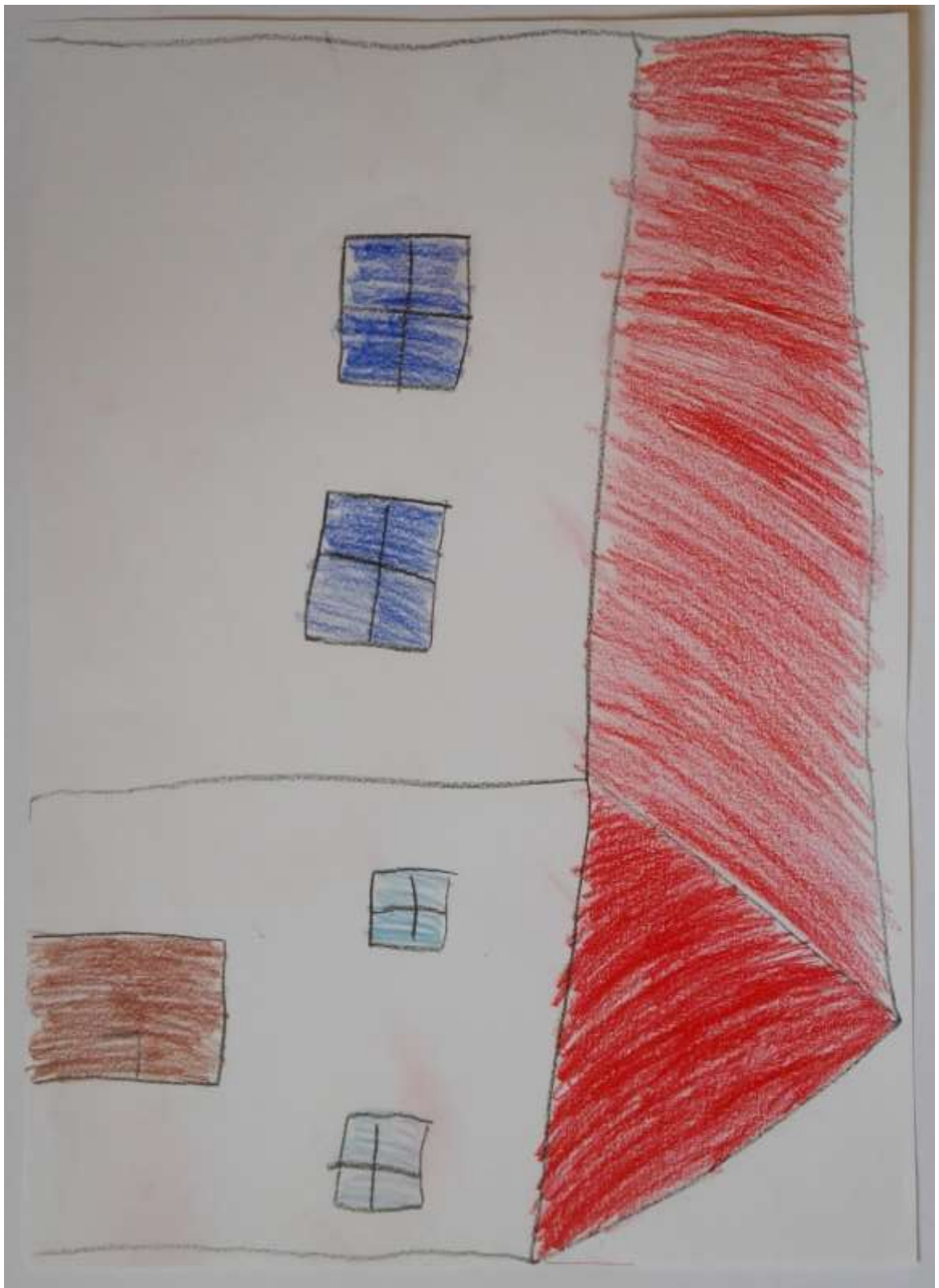

P0 4-fázový test barev – seřazeno chronologicky, pastelky

P1 Obrázek ze sezení č. 1 – Rozkreslovací obrázek, A4, pastelky, vodové barvy

P2   Obrázek ze sezení č. 2 – Dům, A4, pastelky

P3 Obrázek ze sezení č. 3 – Strom, A4, kresba tužkou

P4 B) Obrázek ze sezení č. 4 – Písek

P5   Obrázek ze sezení č. 5 – Začarovaná rodina, A4, pastelky

P5 A) Obrázek ze sezení č. 5 – Technika „Dokončování“, A4, pastelky

P6 A) Obrázek ze sezení č. 6 – Koláž – emoce, A4, koláž

P6 B) Obrázek ze sezení č. 6 – Emocionální srdce, A4, pastelky, lepidlo

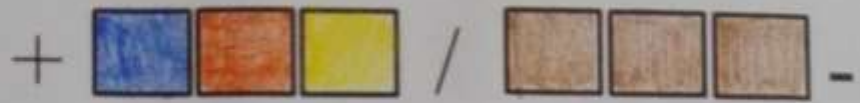
P7 A) Obrázek ze sezení č. 7 – Libovolné téma, A4 kombinace temperové barvy, koláž z papíru

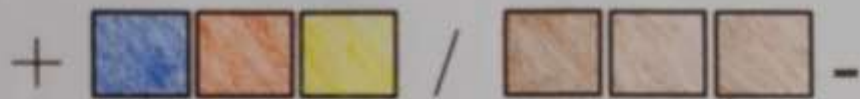

P7 B) Obrázek ze sezení č. 7 – Pro štěstí, samotvrdnoucí hmota, práce s hlínou, temperové barvy

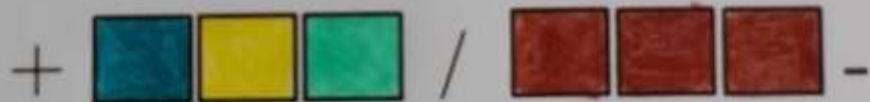
1. sez. K.

K-2, sez.

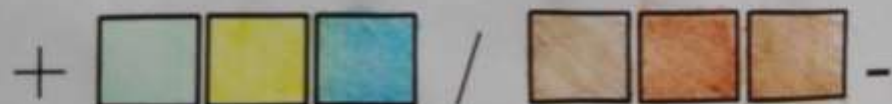

K-5, sez.

7. sez.

K

K0 4-fázový test barev – seřazeno chronologicky, pastelky

K1 Obrázek ze sezení č. 1 – Rozkreslovací obrázek, A4, pastelky

K2   Obrázek ze sezení č. 2 – Dům, A4, pastelky

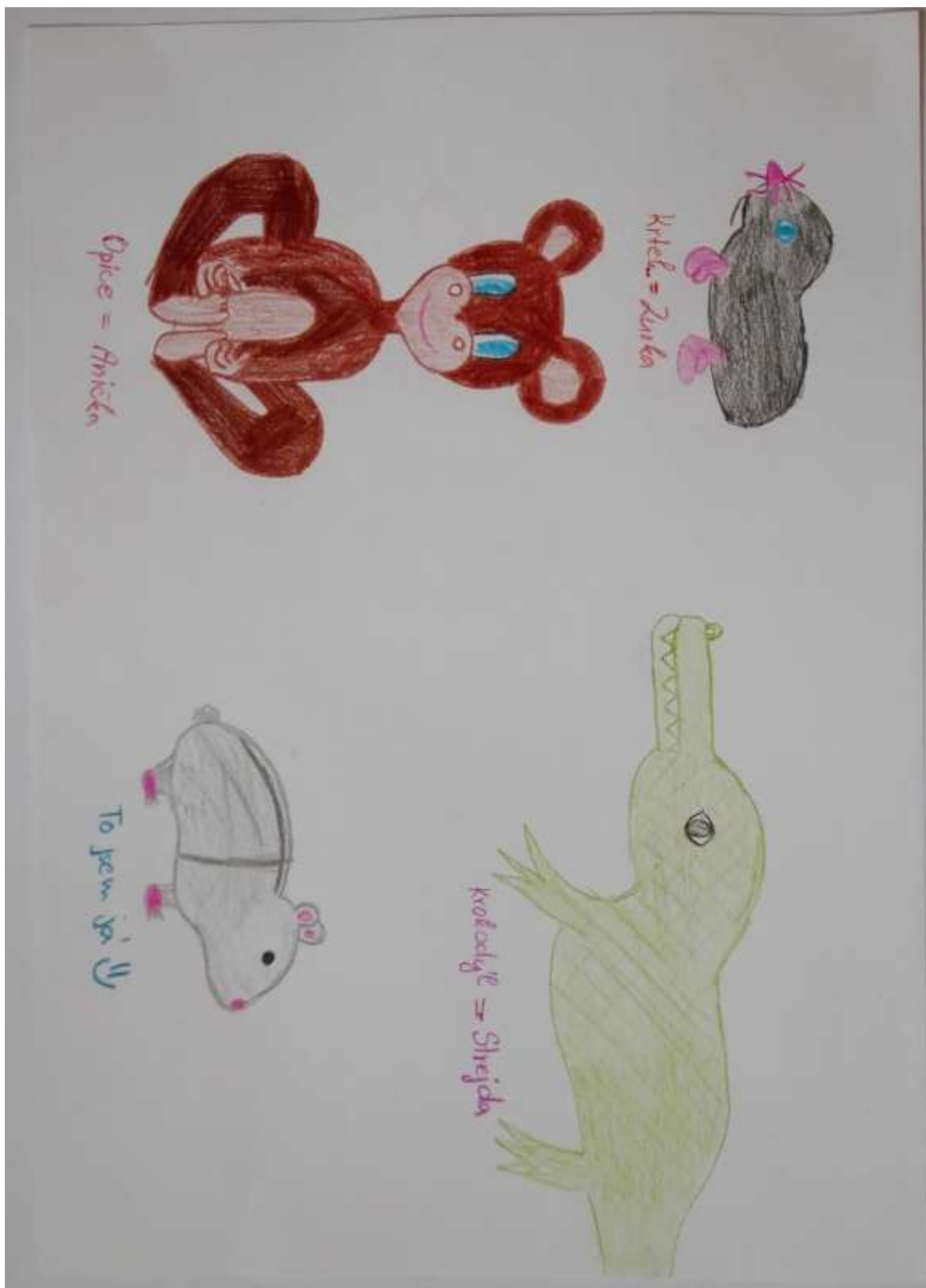
K3 Obrázek ze sezení č. 3 – Strom, A4, kresba tužkou

K4 A) Obrázek ze sezení č. 4 – Naše rodina, A4, pastelky

K4 B) Obrázek ze sezení č. 4 – Písek

K5 Obrázek ze sezení č. 5 – Začarovaná rodina, A4, pasteky

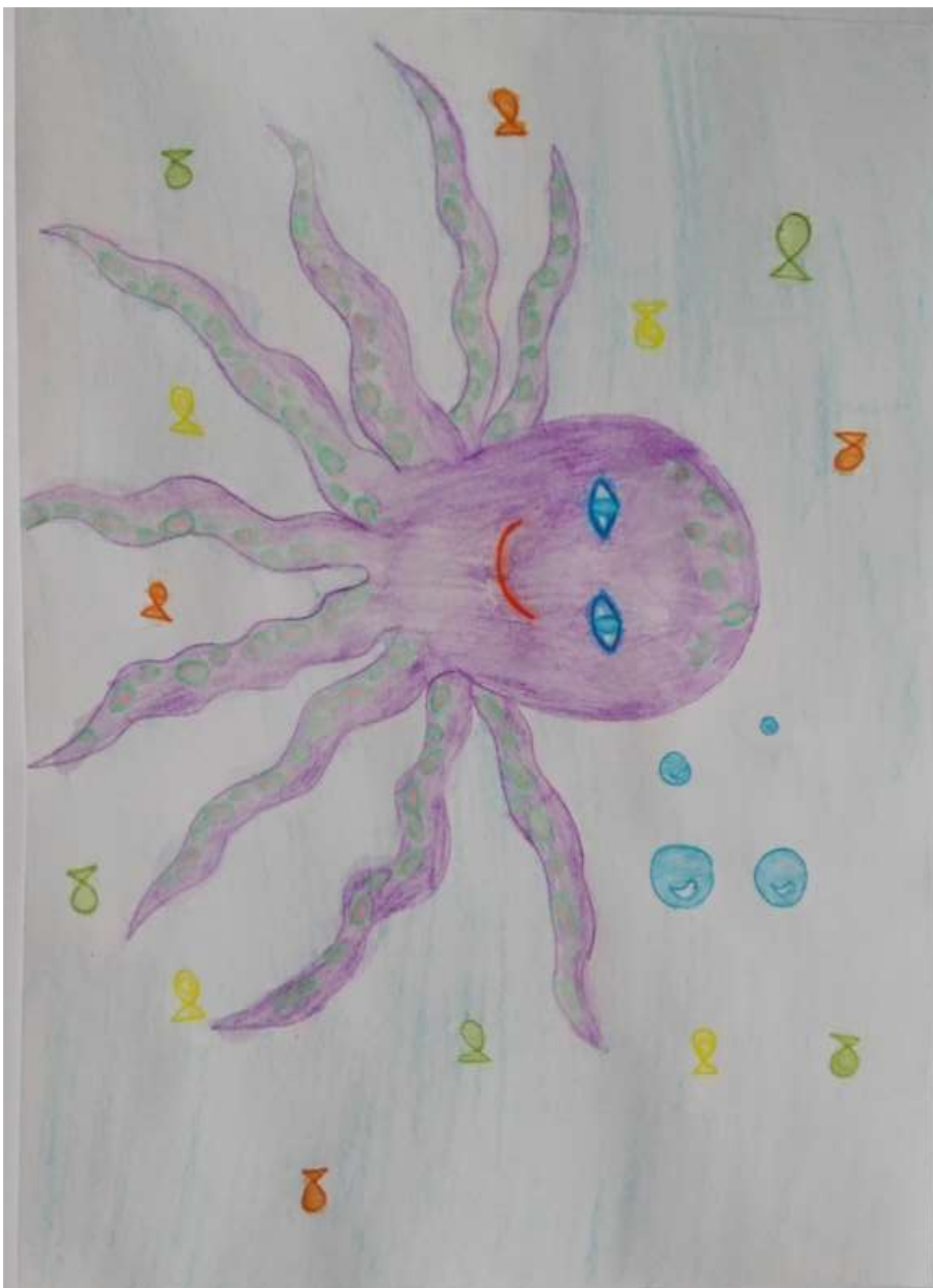

K6 A) Obrázek ze sezení č. 6 – Koláž – emoce, A4, koláž

K6 B) Obrázek ze sezení č. 6 – Emocionální srdce, A3, temperové barvy

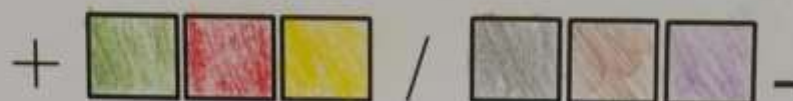

K7 A) Obrázek ze sezení č. 7 – Libovolné téma, A4, akvarelové pastelky

K7 B) Obrázek ze sezení č. 7 – Knoflík pro štěstí, samotvrdnoucí hmota, práce s hlinou

D - 1. set.

D - 2. set.

D - 4. set.

D - 5. set.

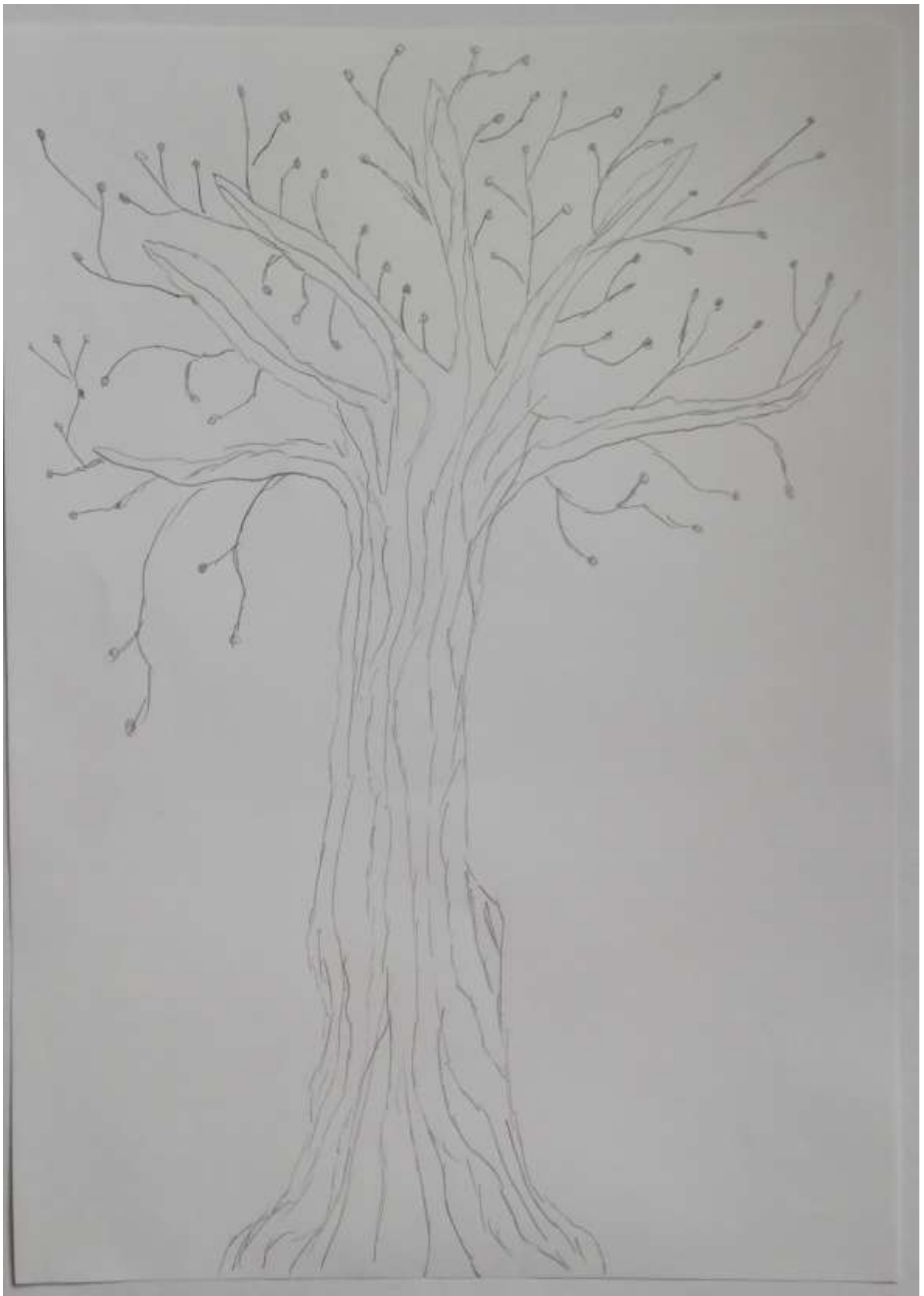

D1 Obrázek ze sezení č. 1 – Rozkreslovací obrázek, A4, pastelky

D2 Obrázek ze sezení č. 2 – Dům, A4, pastelky

D3   Obrázek ze sezení č. 3 – Strom, A4, kresba tužkou

D4 A) Obrázek ze sezení č. 4 – Naše rodina, A4, pastelky

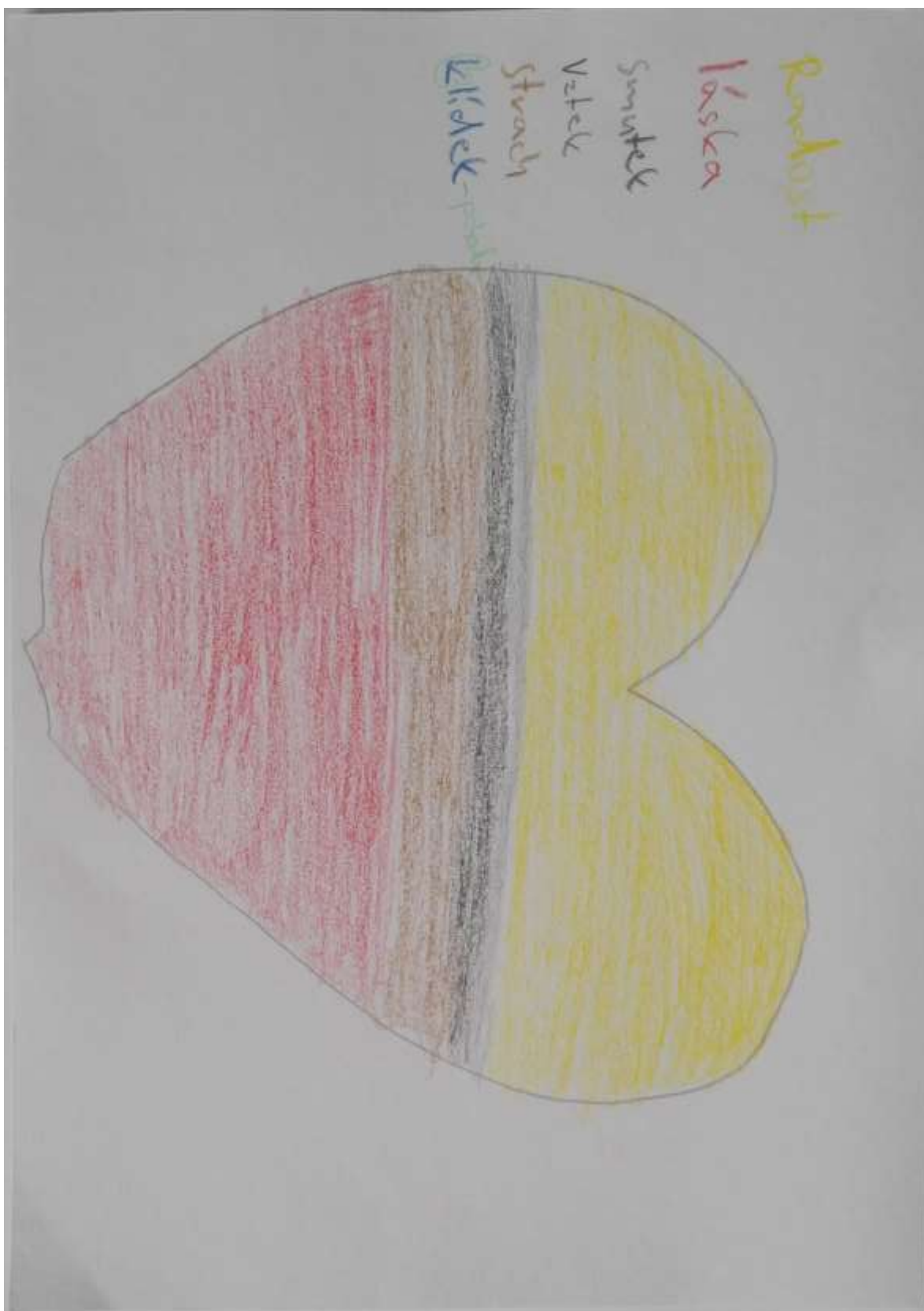
D4 B) Písek

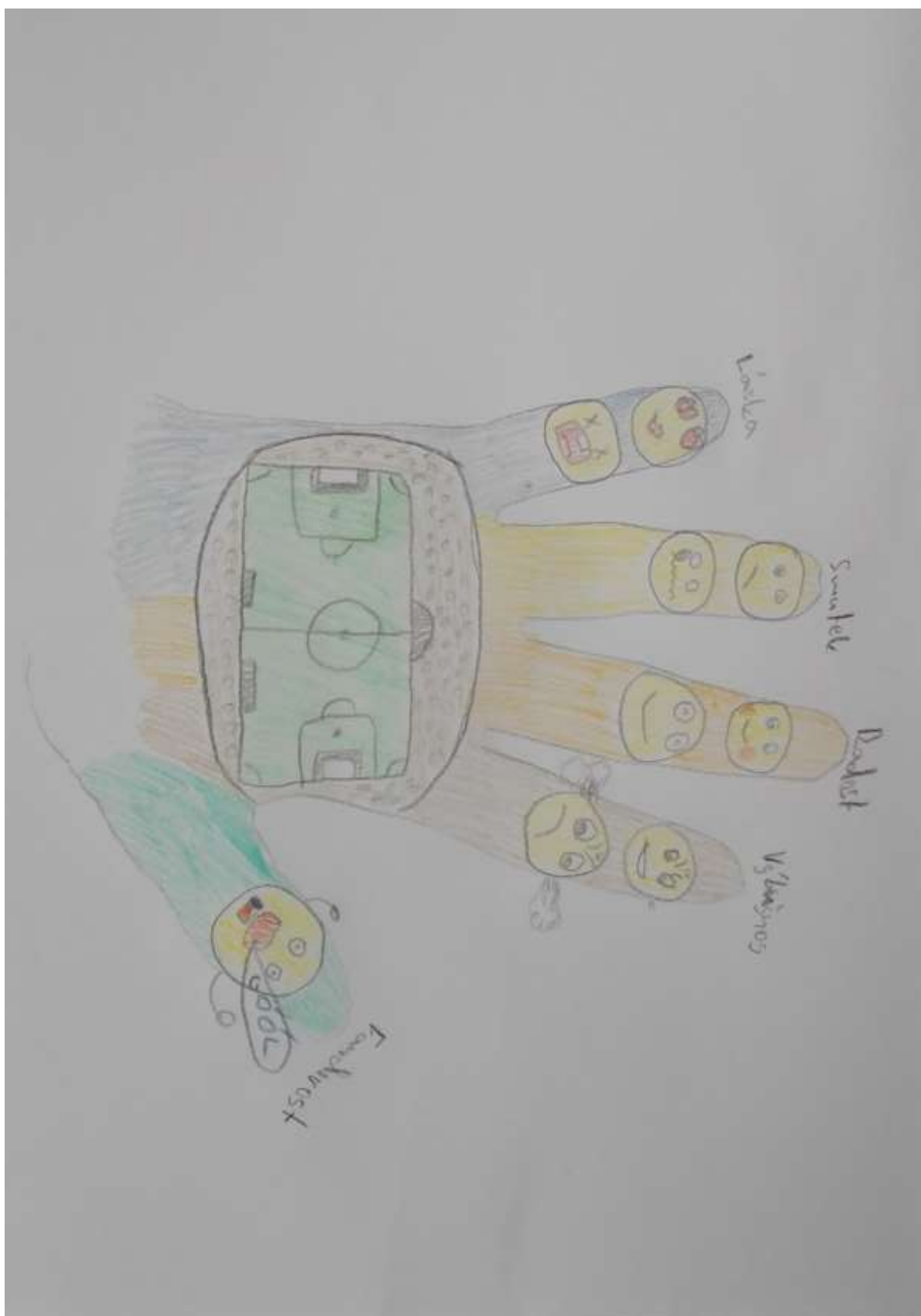
D5 Obrázek ze sezení č. 5 – Začarovaná rodina, A4, pastelky

D6 A) Obrázek ze sezení č. 6 – Koláž – emoce, A4, koláž

D6 B) Obrázek ze sezení č. 6 – Emocionální srdce, A4, pastelky

D7 A) Obrázek ze sezení č. 7 – Libovolné téma, A4, pastelky

D7 B) Obrázek ze sezení č. 7
– Pro štěstí - Hradby a věž

